

MILAN POPOVIĆ

## ROD KOLEKTIVA U »KALILI I DIMNI«<sup>1</sup>

### I. KOLEKTIV: DEFINICIJA, RAZLIKA IZMEĐU KOLEKTIVA I PLURALA

Kolektiv je »zbir ili skup više predmeta u kome su apstrahovani sastavni delovi.«<sup>2</sup> Za razliku od pluralâ, koji označavaju množinu bića ili predmeta s jasno očuvanom individualnošću, kod kolektiva se individualnost delova gubi u masi i ta masa se shvata kao kompaktna celina, kao jedinica, kao neka vrsta singulara. Jedna od bitnih odlika kolektiva, koja često može poslužiti kao kriterijum za razlikovanje kolektiva od plurala, u tome je što se on ne može brojati. Ta osobina nije nepoznata ni srpskohrvatskom jeziku: za više listova možemo reći »lišće«, ali apsurd bi, na primer, bila konstrukcija »pet lišća«. Arapski jezik dozvoljava upotrebu broja uz kolektiv samo ako se želi da se označi više skupova, a ne više članova jednog skupa: قوم = narod; pleme; grupa saplemenika.

عِشْرُونَ قَوْمًا ne znači četrdeset članova takve grupe, već dvadeset grupa. Čim se uz kolektiv može upotrebiti broj da bi se označili članovi skupa, to je siguran znak da je reč, ne promenivši oblik, napustila kategoriju kolektiva i prešla u kategoriju plurala.<sup>3</sup>

### II. POREKLO

Prilikom ispitivanja porekla kolektiva u arapskom, izvesni autori, kao Flajš i Moskati, polaze od roda. Arapski jezik razlikuje muški i ženski rod. Treba odmah naglasiti da je to gramatički rod

<sup>1</sup> Nešto skraćeni i neznatno izmenjen magistarski rad odbranjen na Odsjeku za orijentalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu 1967. godine.

<sup>2</sup> J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, p. 51, 79. Citirano prema TPA, p. 301 n.

<sup>3</sup> Da li će se jedna reč protumačiti kao kolektiv ili plural, ponekad je stvar lingvističkog shvatanja:

نَفَرٌ = »grupa ljudi manja od deset«, jeste kolektiv; ali ako neki pisac upotrebi konstrukciju أَرْبَعَةٌ نَفَرٌ u značenju »četiri čoveka« (na šta nailazimo u »Kalili i Dimni«), onda je tu نَفَرٌ shvaćeno kao plural, a ne kao kolektiv.

i ne mora odražavati stanje u prirodi. Opšte je prihvaćeno mišljenje da je rod — kao i neke druge pojave u arapskom<sup>4</sup> — samo ostatak nekadašnjeg bogatog sistema gramatičkih klasa,<sup>5</sup> a četiri sadašnja sufiksa za ženski rod (ة, ا, ي, و) i gotovo izgubljeno i u formi (فَعَالٍ) nekada su služila da označe klasu manje vrednosti. Otuda su često ženskog roda:

a) *deminutivi* trilitera ženskog roda bez sufiksa za oznaku roda, jer označavaju nešto umanjeno (dakle, manje vrednosti):

عَيْنَةٌ، دَوْرَةٌ، شَيْسَةٌ ;

b) *pejorativi*, jer izražavaju prezir, potcenjivanje;

c) *apstraktne imenice*, pošto su semitsko-hamitski preci Arapa, poznajući dobro konkretni svet u kome su živeli i vodeći surovu borbu za opstanak, davali prednost konkretnim predmetima, a apstraktne reči, koje označavaju pojmove van direktnog domaha čula, stavljali su u kategoriju manje vrednosti (وَفَاحٌ = drzak, وَقَاحَةٌ = drskost; سَيٌّ = rdav, zao; سَيِّئَةٌ = zlo /delo/);

d) *kolektivi*.<sup>6</sup>

Naročito je za nas interesantan treći slučaj. Put od konkretnog ka apstraktnom ne mora, kao u gornjim primerima, ići samo preko ženskog roda, već može i preko plurala. To je ono što Joüon naziva »pluriels d'abstraction«:<sup>7</sup> »Un nom abstrait est assez souvent exprimé par un pluriel, lequel vise proprement les diverses manifestations concrètes d'une qualité ou d'un état; ainsi *ṭ a b ḥ ū ḥ ō ṭ* 'sécurité' signifie originairement les circonstances sûres, *secura*, d'où l'on est passé à *securitas*...«

Tako shvaćen i upotrebljen, plural može biti prelazni stadijum ka apstraktnoj reči.

»De plus ce stade intermédiaire présente les réalités individuelles dans une pluralité qui deviennent une masse, confondues les unes avec les autres, comme diminuées, comme inférieures

<sup>4</sup> Kategorija razumnih bića (الْعُقَلَاءُ) i svega što nije razumno (غَيْرِ الْعُقَلَاءِ) i kategorija velikog i malog broja (pluralis abundantiae i pl. paucitatis). Prema TPA, p. 324. (Ovaj i svi ostali skraćeni bibliografski podaci dati su potpuni u bibliografiji na kraju ovog rada.)

<sup>5</sup> Da pomenemo samo neke: *Fleisch*, TPA, p. 324 ff.; *Brockelmann*, Précis, p. 126—134; *Moscatti*, p. 84 itd.

<sup>6</sup> Moscati odmah nabroja sva četiri slučaja (p. 86) i dodaje još nomina unitatis, dok Flaš (TPA, p. 326—329) ostavlja d) za kasnije.

<sup>7</sup> P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, § 136 g. Citirano prema TPA, p. 330.

à elles mêmes. On est proche de l'idée de 'chose', d'un neutre. Une idée de moindre valeur est facilement concevable. D'une part cette masse où les individualités perdent leur distinction réalise un collectif. Ainsi s'imbriquent les notions de collectif, de 'chose' (de neutre) et finalement d'abstrait.

»D'un autre côté, dans le collectif pour des êtres concrets (par exemple en français: 'la gentilité'), on trouve aussi une designation qui recouvre une masse où les individualités s'estompent. Là également on est proche d'une idée de chose, d'un neutre.«<sup>8</sup>

Put bi, znači, bio ovaj: plural → kolektiv → apstraktna imenica.

Međutim, jezik ne mora graditi apstraktne reči samo na taj način. Maždari, apstraktne glagolske imenice, nastali su od glagola. Štaviše, tu se sada javlja suprotan tok misli: apstraktna glagolska imenica → kolektiv → plural. Zato nije slučajno što oblici maždara služe i za unutrašnje plurale (izuzev plurala kvadrilitera i plurala malog broja s hamziranom prefiksom).

Između kolektiva i unutrašnjih plurala postoji jedna vrlo važna karika. To je takozvani neodređeni plural. Kolektivi predstavljaju masu. Kada su oni bili upotrebljeni kao plurali, jedinke su postale vidljive u toj masi i mogle su da se broje, ali moglo se desiti i da broj ostane nejasan, neutvrđen. To bi bio neodređeni plural.<sup>9</sup> Mada je plural, on zadržava nešto od kolektiva po neodređenosti broja jedinki koje sadrži. Ta predstava o neodređenom pluralu objašnjava konstrukcije kao: السَّحَابَ النَّقَالَ = »teške

oblake«,<sup>10</sup> وَالنَّخْلَ بِأَسْقَاتٍ = »visoke palme« (acc.),<sup>11</sup> قَوْمٌ كَرَمَاءُ = »plemeniti ljudi«. النَّخْلَ وَسَحَابٌ قَوْمٌ ovde su bez ikakve promene

u obliku shvaćeni i konstruisani kao plurali. To su ipak neodređeni plurali jer se jedinke ne mogu brojati.<sup>12</sup>

### III. PODELA

Arapski kolektivi mogu se podeliti na nekoliko grupa u zavisnosti od toga da li pripadaju klasi razumnih bića (النَّمْلَاءُ) ili ne (غَيْرُ النَّمْلَاءِ) i u zavisnosti od svoga morfološkog obeležja. Kao što ćemo videti u IV poglavlju, ta je klasa vrlo aktivna u jeziku i od nje zavisi sintaksički tretman kolektiva.

<sup>8</sup> TPA, p. 330—331.

<sup>9</sup> TPA, p. 309.

<sup>10</sup> Qur'an, XIII/12.

<sup>11</sup> Ibid., L/10.

<sup>12</sup> I taj se stepenik može preko-  
račiti. Cf. p. 1, n. 3.

1. Kolektivna imena životinja ili stvari (غَيْرُ الْعُقْلَاءِ) od kojih se nomen unitatis gradi pomoću sufiksa ženskog roda ة. Na primer: شَجَرٌ = drveće (s. شَجْرَةٌ), وَرَقٌ = lišće (s. وَرَقَةٌ), تَفَاحٌ = jabuke (s. تَفَاحَةٌ), حَمَامٌ = golubovi (s. حَمَامَةٌ), نَمَلٌ = mravi (s. نَمَلَةٌ), نَحْلٌ = pčele (s. نَحْلَةٌ).

Ovu grupu arapski gramatičari nazivaju اِسْمُ الْجِنْسِ الْجَمْعِيِّ<sup>13</sup>. Njome su uglavnom (ali ne isključivo) obuhvaćeni pripadnici biljnog i životinjskog carstva koji se u prirodi nalaze u skupovima.

Nomen unit. ة može se staviti čak i na gradivne imenice da se označi deo mase: لَحْمٌ = meso, لَحْمَةٌ = komad mesa; زَهَبٌ = zlato, زَهَبَةٌ = grumen zlata. Tu podgrupu Arapi nazivaju اِسْمُ الْجِنْسِ الْاِفْرَادِيِّ. Tako posmatrano, svaka gradivna imenica može se shvatiti kao potencijalni kolektiv.

2. Kolektivna imena razumnih bića (الْعُقْلَاءُ) i životinja i stvari (غَيْرُ الْعُقْلَاءِ) od kojih se n. un. ne gradi pomoću ة, već se u tu svrhu upotrebljava:

A) ime od drugog korena, ili

B) ime od neke druge forme istog korena.

Pod A) bi došle reči kao خَيْلٌ = kamile (s. بَعِيرٌ), فَرَسٌ = konji (s. فَرَسٌ), قَوْمٌ = pleme, grupa kojoj neki čovek pripada itd.

Pod B) dolaze kolektivi na sledeće oblike:

a) بِاقِرٌ: فَاعِلٌ = »un troupeau de bovins avec ses bergers« (جِنٌّ), دَجَانٌ = džinovci (جِنٌّ),<sup>14</sup> (بَقْرَةٌ).

b) حَرَسٌ = straža, stražari, (s. عَمُوذٌ), عَمَدٌ: فَعْلٌ = stubovi, خَادِمٌ = posluga, sluge (s. خَادِمٌ), حَارِسٌ.

c) صُحْبَةٌ: فُعْلَةٌ = drugovi (cf. »društvo«) (s. صَاحِبٌ).

<sup>13</sup> Terminologiju arapskih kolektiva vrlo je iscrpno izneo A. Fischer u članku »Die Terminologie der arabischen Kollektivnomina«.

<sup>14</sup> TPA, p. 305; citira Havela (Howel, A Grammar of the Classical Arabic).

d) (رَاكِبٌ = jahači (s. صَاحِبٌ), قَعْلٌ = drugovi (s. صَاحِبٌ), طَائِرٌ = ptice (s. طَائِرٌ).

Među arapskim gramatičarima podeljena su mišljenja oko ovog poslednjeg oblika: da li je to kolektiv ili unutrašnji plural. Flajš<sup>15</sup> zastupa gledište da je to apstraktna imenica (mašdar) upotrebljena kao kolektiv, a u vezi je i sa participom, koji mu služi kao n. un. Prema njemu, tu postoji određen sistem (ali nije generalisan):

sing.	coll.	pl.
صَاحِبٌ	صَحْبٌ	أَصْحَابٌ
جَالِسٌ	جَلْسٌ	جُلُوسٌ
طَائِرٌ	طَيْرٌ	طُيُورٌ

Unutrašnji plurali أَصْحَابٌ, جُلُوسٌ, طُيُورٌ izvedeni su od kolektiva, a ne od singulara.<sup>16</sup>

3. Kolektivna imena razumnih bića (الْعُقَلَاءُ) kod kojih se kolektiv i n. un. razlikuju po sufiksu.

a) Nomen un. dobija sufiks -iyy-. Taj postupak obično se primenjuje da se označe pripadnici naroda, plemena, pokreta i sl.: الْعَرَبُ = Jevreji, يَهُودِيٌّ = Jevrejin (ali i »jevrejski«); الْعَرَبُ = Arapi, عَرَبِيٌّ = Arapin (ali i »arapski«). Ova podgrupa u arapskoj gramatičkoj terminologiji naziva se اِسْمُ الْجِنْسِ الْحَمَقِيِّ, isto kao i grupa 1.

b) Kolektiv dobija sufiks مَارَةٌ = prolaznici (s. مَارٌ), مَقَاتِلَةٌ = borci (مَقَاتِلٌ), جَمَالَةٌ = kamilari (s. جَمَالٌ), الْبَصْرِيَّةُ = Basranci, stanovnici Basre (s. بَصْرِيٌّ). Taj kolektiv mogu da imaju (1)

<sup>15</sup> TPA, p. 308.

<sup>16</sup> Oko toga koje oblike treba smatrati kolektivima, a koje unutrašnjim pluralima vođene su duge polemike. Blašer i Godfroy-De-mombin ne razdvajaju kolektivske oblike od pluralistkih, već i jedne i druge stavljaju u isto poglavlje: Pluriels internes collectifs (Gramm., p. 182—197). Flajš kao peti oblik kolektiva navodi i فَعْلَةٌ (TPA, p. 305), ali dalje (p. 476) kaže: »فَعْلَةٌ

est admis sans difficulté, comme pluriel brisé, pour un sing.

فَاعِلٌ...» Zatim, na istoj strani, iznoseći jednu svoju pretpostavku o postanku ovog oblika, on kaže: »Mais فَعَالٌ, collectif, laissait فَعْلَةٌ collectif; il faudrait simplement admettre son évolution ultérieure en pl. interne.« (Podvukao M. P.)

participi, (2) oblik **فَعَالٌ** za oznaku zanimanja i (3) imena sa sufiksom -iyy-.

#### IV. ROD; POTREBA ZA UTVRĐIVANJEM TENDENCIJA U RODU KROZ MONOGRAFIJE

Poznavanje porekla kolektiva važno je za shvatanje njegovog ponašanja. On stoji na prelazu između apstraktne imenice i plurala. Niti je taj njegov položaj na idealnoj sredini, niti su granice oštre. Zato on može imati najmanje dva aspekta:<sup>17</sup>

a) kolektiv-jedinka shvaćen kao jedinstvena celina, te se otuda može upotrebljavati u singularu: **قَوْمٌ كَرِيمٌ** = plemeniti ljudi;

b) kolektiv-stvar orijentisan prema neutrumu; otuda postoji tendencija da se ta anonimna masa označava pomoću s. f., čak i kada su u pitanju razumna bića: **إِبِلٌ رَاعِيَةٌ** = kamile na paši («koja pase»), **قَوْمٌ سَافِرَةٌ** = nomadsko pleme («koja putuje»). Unutrašnji plurali sačuvali su mogućnost ovog tretmana iz vremena kad su bili kolektivi: **رِجَالٌ كَثِيرَةٌ** = mnogi ljudi.

Ali, ako sastavni delovi povrate svoju individualnost, kolektiv prelazi u neodređeni plural: **قَوْمٌ كَرَمَاءٌ** (cf. p. 4—5).

Na primeru jedne reči vidimo, dakle, tri mogućnosti, u zavisnosti od toga kako je shvaćen kolektiv: **قَوْمٌ كَرِيمٌ**, **قَوْمٌ كَرِيمَةٌ**, **قَوْمٌ كَرَمَاءٌ**. Vidimo, isto tako, povezanost roda i broja. Kao što primećuju Blašer i Godfroa-Demombin,<sup>18</sup> »predstava o rodu u klasičnom arapskom uslovljena je predstavom o broju. Stoga je nelogično da se proučavaju posebno«. Kada je reč o kolektivu, pitanje broja postaje aktuelno tek kada kolektiv, zadržavši oblik, promeni lingvističku sadržinu i protumači se kao neodređeni plural (cf. p. 1). Ali, to se često događa. Ako su u pitanju razumna bića muškog roda (**الْمَعْلَاءُ الذُّكُورُ**), upotrebljavaće se pl. m. (na primer **قَوْمٌ مُسْرِفُونَ**). U svim ostalim slučajevima biće pl. f. (npr. **وَالنَّخْلُ بِأَسْفَاتٍ**).<sup>19</sup>

Cilj ovoga rada je praćenje tendencija u pogledu roda. Pregled dosadašnjih zapažanja o rodu kolektiva biće dat po grupama navedenim u poglavlju o podeli kolektiva.

<sup>17</sup> Fleisch, EI<sup>2</sup> s. v. *Djam'*, *djamá'a*.

<sup>18</sup> Grammaire de l'arabe classique, p. 285.

<sup>19</sup> Tako po Blašeru i Godfroa-Demombinu (op. cit., p. 208). Međutim, u »Kalili i Dimni« ćemo videti da se i u tim slučajevima može pojaviti pl. m.

Kolektivi iz grupe 1 (tip حَمَامٌ) mogu se smatrati muškog ili ženskog roda. Po nekim arapskim gramatičarima,<sup>20</sup> prevladuje muški rod. Flajšer je proučavao ovo pitanje<sup>21</sup> i došao je do sledećeg zaključka:

»... što se više označeno njime (kolektivom — prim. M. P.) javlja kao čista i neorganska masa i što više njegovi pojedinačni delovi označavaju jasno izdvojene individue biljnog ili životinjskog sveta, to više jezik teži upotrebi ženskog roda... Dalje izvođenje potpunih stavova i tačnih sudova počiva na nastavljanju pojedinačnih ispitivanja«.

Prema Flajšu,<sup>22</sup> to je »l'idée d'un neutre qui paraît avec la tendance à l'exprimer par un féminin. Il reste à multiplier les observations par l'examen des textes des différents auteurs...«.

Malo dalje, na istoj strani, Flajš dodaje:

»Des usages différents, selon les tribus, sont peut-être aussi en cause, en effet d'après Ibn al-Sikkî, dans une citation au Miš-bâh, reprise par le 'Aqrab al-Mawârid de aš-Šarṭûni à نَخْلٌ (R. n h l), les gens du Hedjaz traitaient la plupart de ces collectifs en féminin: هِيَ الْبَقْرَةُ هِيَ الْبَصْرَةُ هِيَ التَّمْرَةُ ; mais les gens du Nejd et les Tamîm les employaient comme masculins: نَخْلٌ كَرِيمٌ...«

Kolektivi iz grupe 2 A (tip قَوْمٌ, إِبِلٌ) ženskog su roda ako ne označavaju razumna bića.<sup>23</sup> Ako označavaju razumna bića, mogu imati oba roda. Naročito su tu jako isprepletani rod i broj.

Grupa 2 B (tip رَكْبٌ صَحِيحَةٌ, حَرَسٌ, جَانٌ) može imati oba roda, mada je رَكْبٌ gotovo uvek m., a آهْلٌ i أَهْلٌ uvek m.<sup>24</sup>

»Dans cette question compliquée, où l'Arabiyya est prise comme un tout, on sent une fois de plus la nécessité de monographies indiquant l'usage précis des différents auteurs.«<sup>25</sup>

Prema al-Astarâbâdîju, kod grupe 2 B prevladuje muški rod.<sup>26</sup>

Kolektivi pod 3 a (tip أَلْرَبُّ) u savremenom književnom arapskom obično se tretiraju kao m. (i to u pluralu), dok su u sta-

<sup>20</sup> Al-Astarâbâdî, prema TPA, p. 303.

<sup>21</sup> Fleischer, Kleinere Schriften, Bd. I, p. 256—258.

<sup>22</sup> TPA, p. 303—304.

<sup>23</sup> Tako prema Flajšu, dok su Blašer i Godfroa-Demombin

(Gramm., p. 111) malo rezervisaniji: »... sont presque toujours féminins« (Podvukao M. P.)

<sup>24</sup> Wright, I, p. 181 A.

<sup>25</sup> TPA, p. 305—306.

<sup>26</sup> Šarh aš-Šafiya, III, p. 204; citirano prema TPA, p. 306.

rijem jeziku mogli imati složeniji tretman: glagol ispred kolektiva je u s. f., a sve ostalo iza kolektiva u pl. m.

Za kolektive pod 3 b (tip *كَلْبًا*), u meni dostupnoj literaturi nisam našao da se neko izjašnjava u pogledu roda.

Vidimo, dakle, da kolektivi iz svih grupa mogu biti oba roda (a često se sa tim prepliće i broj) i da se, po mišljenju autora koji su pažljivo proučavali ovo pitanje, nešto određenije može reći tek na osnovu većeg broja monografija — praćenja pojave kroz dela pojedinih pisaca. Tako posmatran, ovaj rad nije odgovor na pitanje o rodu kolektiva uopšte, već samo jedan od mnogih priloga neophodnih za davanje potpune sinteze, zasad neostvarljive.

Koliko je, meni poznato, trenutno postoji samo jedna monografija u ovom pravcu (šira po obimu od ove): »Le pluriel et le nom collectif dans le Coran«. To je doktorska teza koju je Ibrâhîm Aḥmad as-Sâmarrâ'î odbranio na Sorboni 1956. godine, mada nije štampana. Tezu nisam imao u ruci, ali je njen rezime dao Flajš u EI<sup>2</sup> s. v. *Djam'*, *djamâ'a*, i u TPA, u poglavlju o unutrašnjem i spoljnom pluralu.

#### V. IZBOR »KALILE I DIMNE«

Izbor »Kalile i Dimne« za ovo ispitivanje na prvi pogled može izgledati čudan, jer ovo delo nije originalni arapski književni proizvod. To je tačno, ali samo kad je reč o temi. (Ona je iz Indije došla Arapima posredstvom Persijanaca. O poreklu ove zbirke priča i o njenom putovanju po svetskoj književnosti pisano je dosta. To je za nas ovde od sporednog značaja. Dobar pregled dao je, pored ostalih, i Kračkovski.)<sup>27</sup>

Kada je reč o jeziku arapske verzije, moramo imati na umu dve stvari.

Prvo, ona nije prevod pehlevijskog teksta, već njegova pre-rada — njegova adaptacija, kako kaže Mikel u uvodu svoga prevoda »Kalile i Dimne«.<sup>28</sup> Isto mišljenje deli i Kračkovski (iako upotrebljava reč »prevod«): »... Prevod Ibn al-Mukafe je od početka bio jako arabizovan pošto je prevodiocu arapska književna tradicija bila isto tako bliska kao i persijska...«<sup>29</sup> Kao najočigledniju potvrdu on navodi (1) upoređivanje sa sirijskim prevodom, koji je verna slika pehlevijske verzije, a od koga arapski tekst dosta odstupa, i (2) to što se u tekstu javljaju citati iz Korana i neke tipično arapske poslovice.

<sup>27</sup> Predgovor ruskom prevodu »Kalile i Dimne« objavljen u »Izbrannye sočinenija«, t. II, p. 433—442.

<sup>28</sup> Ibn al-Muqaffa', *Le livre de Kalila et Dimna*. Traduit de l'arabe par André Miquel, Paris, 1957, 346 p.

<sup>29</sup> Op. cit., p. 439.



Drugo, Ibn al-Muqaffa' se smatra jednim od utemeljivača klasične arapske proze i briljantnim stilistom, što posebno podvlače takvi poznavaoči arapskog jezika i književnosti kao što su Pela,<sup>30</sup> Kračkovski,<sup>31</sup> Fik,<sup>32</sup> Blašer i Godfrea-Demombin.<sup>33</sup> Arapskim piscima on je do danas uzor. Vrlo lepu analizu njegovog stila i jezika njegove epohe dao je J. Fik.<sup>34</sup>

S obzirom na gore izloženo, »Kalila i Dimna« je pogodan materijal za ispitivanje jezičkih pojava, jer nema ni jedan od nedostataka koje može imati prevod.

Izbor »Kalile i Dimne« pogodan je i zbog starosti teksta. U ranijem stadijumu razvitka jezika kolektivi su pokazivali mnogo veću raznovrsnost u pogledu roda i naročito u pogledu broja nego danas. Zato ispitivanja treba započeti od što je moguće starijih jezičkih spomenika (mada će za sintezu biti potrebni preseci svih jezičkih epoha). »Kalila i Dimna« se pojavila na arapskom negde oko polovine VIII veka.<sup>35</sup> To predstavlja dosta rani period u razvoju arapskog jezika, vreme u kome je došlo do stalnog naseljavanja većeg broja nomadskih plemena i do njihovog dodira s drugim kulturama, naročito persijskom. Kristalno jasnu sliku situacije u kojoj se tada nalazio arapski jezik daje Fik kad kaže (bez obzira na to što govori o nearapima koji su se služili arapskim): »Ils coulaient plutôt de nouvelles pensées dans les formes de l'ancienne langue et les remplissaient ainsi d'un nouveau contenu.«<sup>36</sup> Takav tip arapskog jezika koji se formirao u to vreme sačuvao se do današnjih dana. Zato je od posebnog interesa da se utvrdi kakvo je bilo lingvističko osećanje tadašnjih predstavnika arapske književnosti, u svim pogledima, pa i u pogledu kolektiva.

Sliku pravog lingvističkog stanja može, donekle, pomutiti personifikacija. Iza šakala, sove i drugih životinja kriju se ljudi, tako da se kolektivi životinja često tretiraju kao da pripadaju klasi razumnih bića. U tom pogledu, svakako, postoji izvesno razilaženje između jezika dela koje se ovde ispituje i jezičke prakse iz vremena kad se pojavila arapska verzija »Kalile i Dimne«.

Jezik koji se ispituje u »Kalili i Dimni« trebalo bi, dakle, da je jezik prve polovine VIII veka. Tako bi bilo da se Ibn al-Mukafin rukopis sačuvao. To, nažalost, nije slučaj. Arapska verzija »Kalile i Dimne« koju je Silvestr de Sasi dao 1816. godine i po kojoj je delo dugo bilo poznato Evropi predstavlja kombinaciju šest različitih rukopisa.<sup>37</sup> »Tek 1905. godine pojavilo se bejrutsko izdanje L. Šejha, koje predstavlja prvi stvarni korak napred u poređenju

<sup>30</sup> Ch. Pellat, *Langue et littérature arabes*, p. 91—93.

<sup>31</sup> Op. cit., p. 439.

<sup>32</sup> Johann Fück, 'Arabiya, pp. 48, 49.

<sup>33</sup> *Grammaire de l'arabe classique*, p. 12.

<sup>34</sup> Op. cit., pp. 47—51.

<sup>35</sup> R. Blachère, *Histoire de la littérature arabe des origines jusqu'à la fin du XV<sup>e</sup> siècle*, t. III, p. 733.

<sup>36</sup> J. Fück, 'Arabiya, p. 47.

<sup>37</sup> Kračkovski, op. cit., p. 439.

sa izdanjem Silvestra de Sasiya. Pre svega je od interesa to što je rukopis koji je poslužio kao original za izdanje, u stvari, najstariji od svih postojećih rukopisa, jer potiče iz 1339. godine. Ali on, osim toga, kako izgleda, odražava i najstariji stadijum u samom razvoju verzije, jer je bliži od drugih 'Pančatantri' i obama sirijskim prevodima.<sup>38</sup> Tu se Kračkovski zaustavlja, jer tada još nije bio poznat rukopis iz biblioteke Aja Sofije u Istambul, koji datira od 1221. godine. Na osnovu njega su Tâhâ Husayn i 'Azzâm priredili novo izdanje u Kairu 1941. godine i ono se smatra najbližim originalnoj verziji Ibn al-Mukafe, mada ne istovetnim s njom.<sup>39</sup> Zato je A. Mikel u svome prevodu »Kalile i Dimne« pošao od tog izdanja.

Nažalost, ono je sada vrlo retko. Kako nisam mogao doći do njega, poslužio sam se Šejhovim izdanjem od 1905. godine, preštampanim 1957. Njegov original je 118 godina mlađi od carigradskog rukopisa, a oko šest vekova mlađi od prvobitne Ibn al-Mukafine verzije.<sup>40</sup> To uvek treba imati na umu prilikom izvođenja zaključaka o jeziku dela.<sup>41</sup>

#### VI. NAČIN OBRADJE KOLEKTIVA U »KALILI I DIMNI«

a) *Spoljna obeležja roda kolektiva.* — Kako se kolektiv, kao i unutrašnji plural, morfološki ne razlikuje od singulara (imaju i istu deklinaciju), njegov se rod vidi samo u kongruenciji s drugim rečima: zamenicama, pridevima, glagolima. Isti je slučaj i s brojem, ako je u pitanju prelaz kolektiva u neodređeni plural. U ovom radu praćen je i rod i broj (bez obzira na to što zamenica, pridev ili glagol u pluralu uz kolektiv znače da je ovaj napustio kategoriju kolektiva i prešao u kategoriju neodređenog plurala). Moramo imati na umu dve važne osobine arapskog jezika: prvo, glagoli ispred imena na koja se odnose stoje u singularu i slaganje je samo u rodu, a iza imena sve reči se slažu s njim i u rodu i u broju; drugo, ako glagol ne stoji neposredno ispred imena na koje se odnosi, već je

<sup>38</sup> Ibidem.

<sup>39</sup> R. Blachère, Hist. de la littér. arabe, t. III, p. 733 n: »... en particulier la référence à l'adaptation en arabe des Fables de Kalila et Dimna ne doit pas nous faire oublier que le texte actuellement connu de ces fables se présente en des recensions sensiblement différentes, lesquelles ne constituent nullement la version originale d'Ibn al-Muqaffa' (m. en 142/759)...«

<sup>40</sup> Jednu primedbu u tom smislu stavlja Blašer u Hist. de la litt. ar., t. III, p. 733 n.

<sup>41</sup> Pojedina mesta koja u Šejhovom izdanju zvuče vrlo čudno, tako da se možemo pitati da li je posredi štamparska greška ili sasvim specifična jezička odlika, upoređivao sam sa odgovarajućim mestima u sledećim izdanjima: a) Kitâb Kalila wa-Dimna; priredio Mahmûd Hasan Rabi', Hayfâ, s. a. b) Kitâb Kalila wa-Dimna; priredili 'Abd al-Gawwâd 'Abd al-Muta'al, 'Alî Hâmid i Aĥmad Ibrâhîm, Kairo, 1912. c) Kalila wa-Dimna; priredio Muhammad Hasan Nâ'il al-Maršaffi, Kairo, 1944.

rastavljen nekom drugom reči, može ostati u muškom rodu bez obzira na rod imena. U prvom slučaju ne možemo zaključiti ništa o broju imena, a u drugom ni o broju niti o rodu. Najsigurniji znak je, dakle, zamenica, pridev ili glagol i z a imena. Ako je ime samo, bez neke zamenice, prideva ili glagola koji bi se odnosili na njega, takođe mu ne možemo videti ni rod niti broj. Prilikom praćenja roda kolektiva vođeno je računa o svim slučajevima i obeležavani su na sledeći način:

- 1 = glagol neposredno ispred imenice;
- 2 = glagol ispred imenice, rastavljen od nje;
- 3 = rod i broj se odnose na nekoliko reči, tako da nije jasno kako bi se određena reč posmatrala da je sama;
- 0 = kongruencija nije došla do izražaja.

Na primer: riš (coll., n. un. t) = perje: 2 × s. m.<sup>1</sup> — znači da je riš dva puta upotrebljeno u singularu muškog roda i oba puta rod je bio vidljiv po glagolu neposredno ispred imenice.<sup>42</sup>

b) *Kolektiv, n. unitatis i plural.* — U tekstu se često upotrebljavaju mnoga nomina unitatis čiji su kolektivi izostali. Takvi slučajevi nisu unošeni, jer oko roda n. un. nema kolebanja. Izuzetak je načinjen samo sa n. un. sa sufiksom t zbog dva interesantna slučaja o kojima će biti reči kasnije. Isto tako, više reči koje imaju kolektive nisu zastupljene kolektivima, već pluralima. Ni takvi slučajevi nisu unošeni u pregled, jer nisu od značaja za sam rod kolektiva. Plurali su praćeni samo u onih reči čiji je kolektiv upotrebljen u tekstu, a i to ne radi dokazivanja osnovnog cilja ovog rada, već da bi se uzgred ukazalo na važno i vrlo malo obrađivano pitanje razlike u upotrebi kolektiva i plurala.

c) *Gradivne imenice.* — Ranije je pomenuto (p. 274) da se gradivne imenice mogu shvatiti kao *potencijalni* kolektivi: dodavanjem sufiksa t označava se deo mase. Međutim, ako reč sa sufiksom t u toj funkciji i može odgovarati nomenu unitatis, gradivna imenica nije isto što i kolektiv. Njen rod i broj su utvrđeni, oko toga nema kolebanja, i zato u pregled nisu unošene reči kao ḥadīd, ḥaṭab, dahab, rašās, ‘azm, laḥm itd.

d) *Mašdari.* — Kolektivi su mahom potekli od mašdara. Taj proces kao da ni danas nije potpuno završen i često smo u nedoumici da li da neki mašdarski oblik shvatimo kao mašdar ili ko-

<sup>42</sup> Za razliku od postupka u magistarskom radu, ovde zbog kratkoće prostora nisu navođene stranice i redovi u knjizi na kojima su

se sve javljali pojedini kolektivi (sem u pojedinim slučajevima). Time se gubi mogućnost lakše proveriti, ali rezultat ostaje isti.

lektiv. Npr., *ḍarb* i *‘aḍâb* na p. 64, l. 5, moglo bi se shvatiti kao »udaranje« i »mučenje«, ali i kao »udarci, batine« i »muke«. Svi takvi slučajevi koje leksikografi ne pominju kao kolektive i za koje se na osnovu konteksta ne može sa sigurnošću tvrditi da su čisti kolektivi, nisu unošeni u pregled. Takođe nije unošena ni jedna posebna vrsta mašdara — oni koji su prešli u okamenjene prideve i imenice i bez promene oblika mogu poslužiti da označe oba roda i sva tri broja (npr., *ṭiqa*, *‘awn*, *salaf*, *‘adl*, *ḥarâm* itd.).

e) *Singular s vrednošću plurala ili kolektiva*. — Izvesne reči (npr., *ṣaḍîq* na p. 152, l. 4, 178, l. 6, 216, l. 22) često se upotrebljavaju u singularu s određenim članom da označe mnoštvo. Kongruencija može biti u s. ili pl., ali uvek u muškom rodu. Takvi slučajevi nisu unošeni.

f) *Značenje*. — Jedna reč ponekad može da samo u jednom od nekoliko svojih raznih značenja bude kolektiv. Npr., *ḡawhar* = a) ukrasi, nakit (coll.); b) suština; *ahl* = a) porodica itd.; b) dostojan. Takve reči su praćene i unošene u pregled samo u svojim kolektivskim značenjima.

Prilikom obrade kolektiva u »*Kalili i Dimni*« služio sam se sledećim rečnicima:

— Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*. — Mada namenjen za savremeni jezik, često može korisno da posluži.

— J. B. Belot, *Vocabulaire arabe-français*. — Pripreman je prvenstveno za izučavanje tekstova starije književnosti, te se u njemu može naći dosta reči ili značenja kojih kod Vera nema.

— Al-Munḡid. — Arapska verzija »*Larusa*«. Leksički deo sličan rečniku Beloa, samo iscrpniji.

— Ibn Fâris, *Mu‘ḡam maqâyîs al-luġa*. — Kako je to u osnovi etimološki rečnik, samo je ponegde mogao biti od izvesne koristi.

— WKAS. — Najbolji od svih dosadašnjih arapskih rečnika, jer su ga autori sastavljali polazeći od tekstova. Nažalost, u vreme izrade magistarskog rada još nije bilo obrađeno ni jedno čitavo slovo.

— Blachère etc., *Dictionnaire arabe-français-anglais*. — Odličan je, jer je i on rađen na osnovu tekstova, mada je tek u početku izlaženja. Obuhvaćeni vremenski raspon od prvih jezičkih spomenika do danas ne dozvoljava mu da bude toliko iscrpan kao WKAS.

— Glosar uz: A. Fischer, *Arabische Chrestomathie aus prosaschriftstellern*. — Koristan za izvesne reči.

Kad se u objašnjenjima uz pojedine kolektive kaže »rečnici«, to se odnosi samo na ove rečnike arapskog jezika.

## VII. PREGLED KOLEKTIVA U »KALILI I DIMNI«

أَجْمَةٌ (coll., n. un. ة) = šuma.

أَجْمَةٌ: —

أَجْمَةٌ: 7× s. f.; 1× 0.

أَدَاةٌ = alat, oprema. Rečnici ga daju kao s. (pl. adawât), ali u jednom slučaju (p. 206, 1. 8) nalazi se sa kolektivskim značenjem: alat, skup alatki (šay'un min adâti-hî). Congr. nije došla do izražaja.

أُسْرَةٌ = porodica: 1× 0.

أُنَاسٌ = svet, ljudi: 1× s. m., vrlo sumnjiv slučaj (p. 201, 1. 14); 2× pl. m.

نَاسٌ = svet, ljudi. Po pravilu, u književnom jeziku nâs se tretira kao imenica muškog roda, najčešće u pluralu. U dijalektima je tendencija da se tretira kao s. f. U »Kalili i Dimni«, mada se često sreće (88 puta), svega jednom je upotrebjeno u s. f. (p. 82, 1. 13).

أَهْبَةٌ = oprema. Na p. 9, 1. 9, moglo bi da ima kolektivski prizvuk. Congr. se ne vidi.

أَهْلٌ = porodica itd. Reč je uvek upotrebljena u muškom rodu, što se slaže s Rajtovim tvrđenjem (v. p. 10).

بَذْرٌ (coll., n. un. ة) = seme: 2× 0.

بَدْرٌ (coll., n. un. ة) = pšenica: 1× s. m.; 1× 0.

بِرَاهِمَةٌ, pl. بَرَاهِمَةٌ = braman. Ne bi trebalo da spada u poglavlje o kolektivima, ali ga pisac upotrebljava na jedan neobičan način koji ga približava kolektivima. Naime, on pored gornjih oblika upotrebljava بَرَاهِمِيُونَ kao pl. i بَرَاهِمِيٌّ kao n. un. Tu je u pitanju uticaj — nedovršen — drugih analogija koji je mogao dovesti do kolektivskog tretiranja reči, ali nije doveo.

بَشَرٌ = ljudi, čovečanstvo: 1× 0.

بَضْعٌ (coll., n. un. ة) = komadi, komade.

بَضْعٌ: —

بَضْعَةٌ: 2× 0.

بَطٌّ (coll., n. un. ة) = patke.

بَطَّ : 1× s. m.<sup>2</sup>

بَطْنٌ : 1× s. f.; 2× dual f.; 1× 0.

U jednom slučaju, kad su u pitanju baṭṭatân<sup>1</sup> i sulahfât, congr. je u pl. m. (iako su obe reči ženskog roda), što ne treba da nas iznenadi, jer se pod jakim uticajem personifikacije svaki skup životinja vrlo često tretira kao pl. f. ili pl. m.

بَطَانَةٌ = svita: 1× pl. m.<sup>3</sup> Plural se odnosi na biṭāna i qarāba — dva kolektiva.

بَقْرَةٌ (coll., n. un. ة) = krave.

بَقَرٌ : 2× 0.

بَقْرَةٌ : 3× s. f.; 7× 0.

بَكَرَةٌ (coll., n. un. ة) = točkovi: 1× s. f.

بَوْمٌ (coll., n. un. ة) = sove. Da bi označio mnoštvo, pisac pored būm upotrebljava i būmât, a za s. ponekad uzima i būmiyy.

بَوْمٌ : 2× s. m.; 5× pl. m.; 1× pl. m.<sup>3</sup>; 5× s. f.; 17× pl. f.; 22× 0.

بَوْمَاتٌ : 1× 0.

بَوْمَةٌ : 4× s. f.; 1× s. f.<sup>2</sup>; 1× dual m. (p. 216, 1. 12: al-būmatu wa-bnu 'irs); 1× pl. f. (p. 160, 1. 9 — zbog broja: alfu būmatin 'alayhinna ayḍan malikun min-hunna).

بُورِيٌّ : 1× s. m.; 1× s. m.<sup>1</sup>; 1× 0.

بَيْضٌ (coll., n. un. ة) = jaja: 3× 0.

نَمْرَةٌ (coll., n. un. ة) = urme: 3× s. m.

نَبِينٌ (coll., n. un. ة) = smokve.

نَبِينٌ : 2× s. m.; 3× 0.

نَبِينَةٌ : 1× s. f.; 1× s. f.<sup>1</sup>

نَمْرَةٌ (coll., n. un. ة, pl. timâr, aṭmâr, tamarât) = plodovi.

نَمْرٌ : 3× 0.

نَمْرَةٌ : 5× s. f.; 1× s. f.<sup>1</sup>; 7× 0.

نَمَرَات : 1 × 0.

نِمَارٌ : 2 × s. f.; 3 × 0.

أَنْمَارٌ : 1 × 0.

جِرٌّ (coll., n. un. ة) = ćupovi.

جُرٌّ : —

جِرَّة : 1 × s. f.

Ver uz ġarra navodi samo pl. ġirâr, a al-Munġid pominje i ġarr.

جَمَرٌ (coll., n. un. ة) = žar: 1 × s. m.

جَمَاعَةٌ — označava skup, ali na kongruenciju utiče sledeća reč, koja precizira vrstu skupa (npr. ġamâ'atun min aṭ-ṭayr) te ne dolazi u obzir za ispitivanje ponašanja roda.

جَمْعٌ = a) grupa, skup; b) vojska. U značenju a) kongruencija nigde ne dolazi do izražaja (kao i kod ġamâ'a). U značenju b): 1 × s. m.<sup>1</sup>; 1 × pl. m.<sup>3</sup>

جَمِيعٌ = »sveukupnost«, svi. Ista napomena kao i za ġamâ'a.

جَمِطَةٌ = celokupnost, celina: 2 × 0.

جَمْهُورٌ = masa (sveta, ljudi): 1 × 0.

جِنٌّ (coll., n. un. -iyy-) = džinovi, duhovi, demoni.

جِنٌّ : 2 × 0.

جِنِّيٌّ : 1 × 0.

جِنَّةٌ : 1 × s. f.<sup>2</sup>

Al-Munġid navodi da se sa ġinn označavaju muški džinovi, a sa ġinna ženski, dok njihovi singulari glase ġinniyy i ġinniyya. Međutim, pisac upotrebljava ġinna za oznaku ženske jedinke. Zato je pitanje nije li možda trebalo čitati na p. 237, 1. 21, الحية umesto الجينة, na šta širi kontekst navodi (cf. 1. 20),

جُنْدٌ (coll., un. -iyy-, pl. ġunûd) = vojska.

جُنْدٌ : 2 × s. m.<sup>2</sup>; 5 × pl. m.; 1 × s. f.; 16 × 0.

جُنْدِيٌّ : 1 × s. m.<sup>1</sup>

جَنُودٌ : 1× pl. m.; 1× pl. m.<sup>3</sup>; 1× s. f.; 9× 0.

جَوْزٌ (coll., n. un. ة) = orasi: 1× s. m.

2× 0. جَوْهَرٌ (coll., n. un. ة) = drago kamenje; nakit: 3× s. m.;

حَبٌّ (coll., n. un. ة) = zrnevlje.

حَبٌّ : 3× s. m.; 1× s. m.<sup>1</sup>; 3× 0.

حَبَّةٌ : 1× s. f.; 1× 0.

حَجَرٌ. Trebalo bi da bude kolektiv (kamenje) sa n. un. i pl. ḥiğāra, aḥğār. Međutim, izgleda da se kod pisca probija tendencija da upotrebljava ḥağar za oznaku vrste i jedinke, ali ne i mnoštva, za šta uzima ḥiğāra. Treba napomenuti da je u savremenom književnom jeziku tendencija (a u narodnom govoru pravilo) da se ḥağar upotrebljava za oznaku jedinke.

حَجْرٌ : 2× s. m.; 3× 0.

حِجَارَةٌ : 1× 0.

حَجَلٌ (coll., n. un. ة) = jarebice.

حَجَلٌ : —

حِجَلَةٌ : 1× s. f.

حَدَأٌ. Ver daje vokalizaciju ḥid'a (= jastreb), ḥida' itd. Belo postupa slično. Al-Munğid daje za singular i vokalizaciju ḥida'a. Znači, po njemu bi se odnos ḥida'a:ḥida' mogao uzeti kao n. un. : coll. Šejho daje vokalizaciju ḥid'a, ali to je tumačenje koje ne mora biti obavezno.

حَدَأٌ : —

حَدَاةٌ (حَدَاةٌ ؟) : 3× s. f.

Ovde sam uneo i slučaj sa p. 175, 1. 14, gde je očigledno pogrešno odštampano حَدَقَةٌ umesto حَدَاةٌ. Tu kontekst pokazuje da je u pitanju ptica, u rečenicama s. r. حَدَقٌ nema značenja koje bi se uklapalo, Mikel ga prevodi isto kao i حَدَاةٌ («milan»), a u ostala tri izdanja »Kalile i Dimne« koja sam imao pri ruci na tom mestu stoji حَدَاةٌ.

حَدِيثٌ. Mada postoji u coll. značenje (skup ḥadiṭa, Muhamedovih izreka, što navodi Fišer u glosaru svoje antologije s. v.



ħadīt), svuda u tekstu upotrebljeno je u značenju »govbr«, »pričanje«, slično qawl i kalâm. Od tog shvatanja do shvatanja pričanja kao *skupa* reči ili *skupa* priča ima samo jedan korak, ali on nije nigde načinjen (mada je ponegde započet) niti je formalno obeležen. Zato se ħadīt ovde tretira kao s. m.

حَشِيشٌ (coll., n. un. ة) = trava; seno: 4× s. m.; 3× 0.

حَشْمٌ = sluge; svita, pratnja: 1× pl. m.<sup>3</sup>; 1× 0.

حَاشِيَةٌ = svita, pratnja; sluge: 1× 0.

مَحْفِلٌ = skup: 1× 0.

حَلِيٌّ = ukras, nakit. Rečnici ga daju kao s. (pl. ħuliyiy itd.), ali na više mesta bi se moglo shvatiti kao naše »nakit«, tj. zbirno. 5× s. m.; 5× 0.

حَمَامٌ (coll., n. un. ة) = golubovi. Izvanredno je interesantno u više pogleda. Možemo raščlaniti ove slučajeve:

حَمَامٌ I Oznaka vrste ili grupe: 4× pl. f.; 5× 0.

II Oznaka jedinke: 1× s. m.

حَمَامَةٌ I 8× s. f. U gornjim slučajevima ħamâma je često upotrebljeno da označi žensku jedinku, bez neke dopunske reči (unġâ), što znači da ga pisac ne tretira samo kao gramatički rod, nego i stvarni.

II 2× dual m. Ovo bi bio *jedini* slučaj da se n. un. tretira kao masc. (i zbog toga su u pregled unošena i nomina unitatis gde su god bila upotrebljena). Mogli bismo ga objasniti time što se dual na oba mesta upotrebljava da označi *par* — mužjaka i ženku. I pored toga, ova dva slučaja su vredna pažnje i razmišljanja.

III 2× s. m. U pitanju su reči aħad i âħar koje se odnose na ħamâmatân<sup>1</sup> sa 1. 19.

حَيَوَانٌ, pl. حَيَوَانَاتٌ = životinja/životinje. Jedino Ver precizira da ovaj isti oblik može poslužiti kao sing. i kao coll. Ostali rečnici su neodređeni u tom pogledu. Pisac ga upotrebljava i kao coll. i kao sing.:

I حَيَوَانٌ (coll.): 3× 0.

II حَيَوَانٌ (s.): 2× s. m.

III حَيَوَانَةٌ: 2× s. f.; 2× 0.

خَلْقٌ = stvorenja; ljudi: 6× 0.

حَدَرٌ (coll., n. un. ة) = biseri.

حَدَرٌ : —

حَدْرَةٌ : 1 × s. f.

حَاصَةٌ = uzan krug odabranih; elita: 1 × s. f.<sup>1</sup> (p. 10, 1. 7, pa odmah zatim, u istoj rečenici, sa 'amma:) 1 × pl. m.<sup>3</sup>; 6 × 0.

حَيْلٌ = konji: 4 × s. f.

دُخْنٌ (coll., n. un. ة) = vrsta tamjana (Calamus aromaticus).

دُخْنٌ : —

دُخْنَةٌ : 1 × s. f.

دُرٌّ (coll., n. un. ة) = biseri.

دُرٌّ : 1 × 0.

دُرَّةٌ : 1 × s. f.

دُرَّاجٌ (coll., n. un. ة) = leštarka: 1 × pl. m.<sup>3</sup>

دَرَجٌ (coll., n. un. ة) = stepenište, stepenice.

دَرَجٌ : —

دَرَجَةٌ : 1 × 0.

دَرِيصٌ. Rečnici označavaju da je to *mladunče* (mačke, miša, zeca itd.). Al-Munğid još dodaje da služi za oba roda. Kod pisca se, međutim, primećuje tendencija shvatanja darš kao coll., pa otuda i građenja n. un. ة, za šta leksikografi ne znaju.

دِرْصَةٌ : 1 × s. f.

دَرَجٌ (coll., n. un. ة) = visoko drveće (mada ga pisac upotrebljava kao da je neka posebna vrsta drveta): 4 × 0.

دُودٌ (coll., n. un. ة) = crvi.

دُودٌ : —

دُودَةٌ : 2 × s. f.

دَوَاءٌ, pl. أَدْوِيَةٌ = lek. Po pravilu, to je sing., ali ponegde se može shvatiti kao »ono što leči«, »sve ono što leči«, tj. (razni)

lekovi, i to bi značenje bilo kolektivsko. Teško je razdvojiti slučajeve ovakve kolektivske upotrebe od singularske. U izvesnim slučajevima, naročito posle partitivnog min, očigledno je da je u pitanju kolektivsko shvatanje reči. Kongruencija je svuda u s. m. U donjem pregledu nije pravljena razlika između dawâ' (coll.) i dawâ' (s.).

دَوَا' (coll./s.): 9× s. m.; 8× 0.

أَذْوِيَةٌ : 1× s. f.; 5× 0.

ذَبَابٌ (coll., n. un. ♂) = muhe: 1× s. m.

رِيَّةٌ = podanici, »stado«, raja: 5× pl. m.; 1× pl. m.<sup>3</sup>; 2× s. f.<sup>2</sup>; 16× 0.

رِكِّي (coll., n. un. ♂) = bunari.

رِكِّي : —

رِكِيَّةٌ : 1× s. f.; 1× 0.

رَهْطٌ = grupa ljudi od tri do deset: 1× pl. m.; 2× 0. Na jednom mestu (p. 151, l. 4) rahṭ je protumačeno kao pravi plural: li-sittati rahṭ<sup>in</sup> (cf. p. 1 n i p. 4).

رَيْحَانٌ = bosiljak. Slučaj je, donekle, sporan. Ver kaže da je to coll., a pl. je rayâḥîn. Ni on ni drugi ne pominju kako glasi n. un., a, s druge strane, pl. rayâḥîn dobija novo značenje: aromatične biljke (cf. izraz az-zuhûr wa'r-rayâḥîn), tako da u lancu s.-coll.-pl. prva karika nije konstatovana, a druga je prekinuta.

رَيْحَانٌ : 1× s. m.; 2× 0.

رِيَّاحِيْنٌ : 1× 0.

رَوْضٌ (coll., n. un. ♂) = vrtovi.

رَوْضٌ : —

رَوْضَةٌ : 1× s. f.

الرُّومُ (coll., n. un. -iyy-) = Grci; Vizantinci. Grčka; Vizantija. 2× 0.

رِيَشٌ (coll., n. un. ♂, pl. رِيَّاشٌ) = perje.

رَيْشٌ : 2 × s. m.<sup>1</sup>

رِيَاثٌ : 1 × 0.

رُحُوفٌ, pl. رُحُوفٌ = vojska.

رُحُوفٌ : 1 × 0.

رُحُوفٌ : 1 × s. f.

رُزْعٌ = sejanje; setva; ono što se seje, seme, semenje. Ponašanje reči praćeno je samo kad je značenje prešlo iz glagolske apstrakcije u konkretno. 2 × s. m.; 1 × 0.

رُزْهَةٌ (coll., n. un. ة) = cveće: 1 × 0.

رُزْهَةٌ = roblje (prvenstveno žene i deca): 1 × 0.

سَحَابٌ (coll., n. un. ة) = oblaci: 3 × s. m.; 1 × s. m.<sup>2</sup>; 1 × 0.

سِرْبٌ = jato: 1 × pl. f. U širem kontekstu posmatrano, najpre je bilo reči o al-ḥamâma al-muṭawwaqa i al-ḥamâm (congr. mešovita, uglavnom pl. f.), pa se onda ḥamâm zamenjuje sa sirb. Zato je, po svoj prilici, pl. f. iza sirb pod jakim uticajem pl. f. iza ḥamâm.

سِلَاحٌ = oružje. Ima zbirno značenje (ne jedan komad, već više), ali se u congr. ne može primetiti ništa naročito: 2 × 0.

سِمِيمٌ (coll., n. un. ة) = susam: 6 × s. m.: 1 × 0.

سَمَكٌ (coll., n. un. ة, pl. سَمَكَاتٌ) = ribe.

سَمَكٌ : 2 × s. m.; 3 × pl. f.; 10 × 0.

سَمَكَاتٌ : 1 × s. f.; 3 × pl. f.

سَمَكَةٌ : 5 × s. f.; 2 × dual f. Na jednom mestu (p. 81, 1. 15) posle duala zamenica je u pl. f., ali je iz konteksta shvatljivo da se pl. f. ne odnosi na samakatân, već na implicirano samak.

سُوقَةٌ = prost svet, puk: 2 × 0.

شَبَكٌ (coll., n. un. ة) = mreže.

شَبَكٌ : —

شَبَكَةٌ : 2× s. f.; 2× 0.

شَجَرٌ (coll., n. un. ة, pl. أَشْجَارٌ) = drveće.

شَجْرٌ : 2× s. m.; 1× s. f.; 2× pl. int.; 8× 0.

شَجْرَةٌ : 22× s. f.; 25× 0.

Na jednom mestu (p. 109, 1. 18) zamenica koja se odnosi na šagara stoji u s. m. U ostala tri izdanja ovaj deo je prestilizovan tako da je m. izbegnut, te se možemo pitati nije li ovde greška. Ukoliko nije, to bi bio drugi ili treći slučaj da se n. un. † tretira kao s. m. (v. ḥamāma).

شَرَاكٌ (coll., n. un. ة) = varnice.

شَرَاكٌ : —

شَرَارَةٌ : 1× s. f.; 1× 0.

شَرَكٌ. Ver i Belc ga daju kao s. (= mreža; zamka), pl. šurûk itd., dok al-Munğid daje: [الشرك] = حبال الصيد ... الواحدة [شركة] 4× s. m.; 7× 0.

شَعْرٌ (coll., n. un. ة, pl. شَعْرَاتٌ) = kosa; dlaka.

شَعْرٌ : 2× s. m.; 1× 0.

شَعْرَاتٌ : 2× 0.

شَعِيرٌ (coll., n. un. ة) = ječam: 1× s. m.; 2× 0. Malo je neobična upotreba sing. umesto duala na p. 206, 1. 16, jer kontekst glasi: wa-kâna 'l-burru wa 'š-ša'iru naqiyyan ḥina waḍa'nâ-h".

شُوكٌ (coll., n. un. ة) = trnje.

شُوكٌ : 1× 0.

شُوكَةٌ : 2× 0. Šawka je oba puta upotrebljeno prenosno, u značenju: snaga, moć.

صُحْبَةٌ. Često se upotrebljava, ali uvek u apstraktnom, masdarskom značenju, a ne kolektivskom. Istina, ponegde bi na prvi pogled moglo biti kolebanja između ova dva značenja, npr. na

p. 67, 1. 9: *ṣuḥbatu 's-sultân*<sup>1</sup> moglo bi se potumačiti kao »vladarevo društvo« i »druženje s vladarem«. Ali, širi kontekst pokazuje koje je značenje u pitanju. Uostalom, i u srpskohrvatskom bi se moglo »vladarevo društvo« dvojako protumačiti. Inače, u citavoj knjizi se upotrebljava samo *aṣḥâb* kao pl. od *ṣâhib*.

صَدَقَ (coll., n. un. ذ) = školjke.

صَدَقَ : —

صَدَقَةٌ : 1 × s. f.

صِيدٌ. Od apstraktnog, masdarskog »lov«, značenje može preći u konkretno: »lovina«, »sve ono što se ulovi« (ili: lovi). U takvom značenju upotrebljeno je: 6 × 0.

ضَفِيرٌ = žaba. Ver uz to daje samo pl. *ḍafâdi'*, a Belo i al-Munġid navode n. un. *ṭ*. Međutim, u tekstu je uvek bio samo odnos *ḍafda'* (s.) : *ḍafâdi'* (pl.), dok je izostalo *ḍafda'* (coll.).

ضَفِعٌ se ponaša kao s. m.: 1 × s. m.<sup>1</sup>; 1 × s. m.<sup>2</sup>; 1 × dual m.; 2 × 0.

Kod ضَفَاعٌ slaganje u rodu i broju je vrlo šaroliko (zbog personifikacije): 3 × s. f.; 1 × pl. f.; 6 × 0.

Pored ovih slučajeva, postoji i jedan gde neujednačenost dostiže vrhunac (p. 12, 1. 2): ispred *ḍafâdi'* glagol je u s. f., a iza njega u s. f., pa pron. i verb. u pl. f., pa 3 × verb. pl. m. i na kraju verb. pl. f.

طَائِفَةٌ = grupa. Javlja se samo jedanput (p. 137, 1. 3) sa pron. i verb. u pl. m., ali je slika pomućena time što se odnose na grupu *al-qâḍi wa-tâ'ifâṭun min al-wuġûh*<sup>1</sup>.

طَيْرٌ (coll., n. un. طَائِرٌ, pl. طُيُورٌ = ptice. Prema svim gramatikama i rečnicima (v. naročito TPA, p. 308), trebalo bi da odnos bude *ṭâ'ir* (s.) : *ṭayr* (coll.) : *ṭuyûr* (pl.). Međutim, *ṭayr* je dva puta upotrebljeno kao sing., što se podudara sa sadašnjom tendencijom u jeziku. *Ṭayr*, odnosno *ṭâ'ir*, u značenju a u g u r u m (v. s. v. u glosaru Fišerove »Chrestomathie...«) upotrebljeno je svega jednom (p. 210, 1. 6), ali za ovo ispitivanje nije od interesa.

طَائِرٌ : 7 × s. m.

طَيْرٌ : 1 × s. m.; 2 × s. m.<sup>1</sup>; 1 × s. m.<sup>2</sup>; 3 × s. f.; 1 × s. f.<sup>1</sup>; 2 × pl. f.; 8 × 0. Pored toga, ima još ovih slučajeva mešovite kongruencije: p. 140, 1. 16 — *ṭayrân*<sup>1</sup> (za oznaku dve jedinke) + 2 gla-

gola u 3 p. dual. m. + pron. 3 p. dual. + 2 glagola 3 p. dual. f.; p. 164, 1. 7 — posle *ṭayr* najpre pron. i verb. u s. f., a zatim u pl. f.; p. 164, 1. 10 — posle *ṭayr* najpre pl. m., pa pl. f.

طُبُورٌ : 1× pl. f.; 1× mešovito — najpre pl. m., pa pl. f.; 1× 0.

عَبِيدٌ = roblje: 4× 0.

عِبْرَانِيَّةٌ : 2× 0. Na oba mesta moglo bi se postaviti pitanje da li al-'ibrāniyya treba shvatiti kao (al-luġa) al-'ibrāniyya, tj. pridevski, ili kao coll. — Jevreji. Rečnici daju al-'ibrāniyya: 1. kao f. od 'ibrānī (= jevrejska; Jevrejka); 2. kao »jevrejski jezik« (takođe al-'ibrānī, al-'ibrī). Ipak, s obzirom na konstrukciju u gornja dva slučaja (kalāmu 'l-'ibrāniyya<sup>14</sup>), treba shvatiti kao coll., inače bi konstrukcija morala biti al-kalāmu 'l-'ibrānī ili al-luġatu 'l-'ibrāniyya<sup>15</sup>.

عَجَلٌ (coll., n. un. ة) = točkovi; kola.

عَجَلٌ : 1× 0.

عَجَلَةٌ : 1× 0.

الْمَجْمُوعُ (coll., n. un. -iyy-, pl. الْأَعْجَامُ = Persijanci; nearapi.

الْمَجْمُوعُ : 1× 0.

الْأَعْجَامُ : 1× pl. m.<sup>3</sup>

عِدَّةٌ . Praćeno samo u značenju »vojska«, »trupe«. 1× pl. m.; 1× pl. m.<sup>3</sup>; 1× 0.

عِدَّةٌ = mnoštvo: 1× s. f.<sup>1</sup>

عَدَسٌ (coll., n. un. ة) = sočivo: 1× s. m.; 1× s. m.<sup>1</sup>; 1× 0.

عَدُوٌّ, pl. أَعْدَاءُ = neprijatelj. Može biti i s. i coll. (kao što se i u srpskohrvatskom »neprijatelj« može upotrebiti sa značenjem plurala). Često se ne može razlikovati s. od coll. jer je u pitanju stvar shvatanja. Tako reći svako singularski shvaćeno 'aduww može se dalje u tekstu tretirati kao coll. Zato su u pregledu dati i 'aduww (s.) i 'aduww (coll.). Karakteristično je da u congr. nikada nema fem. U dva slučaja (p. 161, 1. 4 i 1. 21) kongruencija sa 'aduww je mešovita: iza njega dolazi s. m., pa onda pl. m.

عَدُوٌّ : 35× s. m.; 1× s. m.<sup>2</sup>; 8× pl. m.; 42× 0.

أَعْدَاءُ : 10× pl. m.; 1× pl. m.<sup>3</sup>; 6× 0.

عَسَاكِرُ, pl. عَسَاكِرُ = vojska.

عَسَاكِرٌ : 3 × 0.

عَسَاكِرٌ : 1 × 0.

Ova reč je, kao i ġayš, upotrebljena vrlo malo, i to samo u predgovoru 'Alī ibn Šāha (mnogo češće je to značenje izraženo sa ġund, ġunūd).

مَعَاشِرُ, pl. مَعَاشِرُ = skup, društvo. Javlja se 8 ×, a njegov pl. ma'āšir 4 ×. Nikakva kongruencija u rodu i broju ne dolazi do izražaja pošto se ma'šar i ma'āšir nikad ne javljaju sami, nego uz neku drugu reč, i prilikom kongruencije o ovoj se vodi računa (cf. gamā'a).

عَصَا = štapovi. Trebalo bi da bude coll., sa n. un. †. Izgleda da kod pisca postoji tendencija — koja vlada i u savremenom jeziku — da i عَصَا i عَصَاة upotrebljava u značenju sing. Nažalost, broj primera je suviše mali da bi se zaključci smeli uopštavati.

عَصَا (s vrednošću jedinke): 1 × 0.

عَصَاة : 2 × s. f.; 1 × 0.

عَامَةٌ = široki slojevi, običan svet, masa (suprotno od hašša): 2 × s. f.; 1 × s. m.<sup>2</sup>; 1 × pl. m.<sup>3</sup> (sa hāšša — p. 10, 1. 7); 9 × 0.

عَمَدٌ (coll., n. un. عَمَادٌ ili عَمُودٌ) = stubovi: 1 × 0.

عِزٌّ = koze. Postoji neslaganje u rečnicima i u praksi kod Ibn al-Mukafe. Al-Munġid ne pravi razliku između 'anz i 'anza. Za 'anz kaže: al-unṭā min al-ma'az, i daje plurale 'ināz, a'nuz, 'unūz. Belo i Ver izričito označavaju 'anza kao n. un. od 'anz. Ibn Fāris se slaže sa al-Munġidom. Kod Ibn al-Mukafe se izgubilo osećanje odnoša coll. : n. un. pa 'anz uzima kao s., a a'nuz kao pl., što se vidi a) po upotrebi 'anz gde je god u pitanju jedinka i naročito b) po upotrebi broja uz 'anz, npr. na p. 191, 1. 6 (a kolektiv se ne može brojati; v. TPA, p. 301, Wright II, 236—237).

عِزٌّ : 2 × 0.

أَعْنَزُ : 1 × pl. f.; 1 × 0.

عَمَامٌ (coll., n. un. ) = oblaci: 1 × 0.

عَنَمٌ = sitna stoka (ovce i koze): 1 × s. m.; 1 × 0.



غَابٌ (coll., n. un. ة) = šuma; jazbina.

غَابٌ : —

غَابَةٌ : 1 × 0.

غَيْمٌ (coll., n. un. ة) = oblaci: 2 × s. m.

فَأْرٌ (coll., n. un. ة) = miševi.

فَأْرٌ : —

فَأْرَةٌ : 1 × s. f.; 4 × 0.

Pisac upotrebljava n. un. i tamo gde bismo očekivali kolektiv sa generičkim značenjem (npr. p. 176, l. 9).

فَارِسٌ, pl. الْفُرْسُ. Često je teško utvrditi u kontekstu da li se pod Fāris podrazumeva Persija ili Persijanci.<sup>43</sup> Fāris je upotreb- ljeno 5 × 0 i uvek se sa većom sigurnošću može protumačiti da se odnosi na zemlju nego na narod. Al-Furs takođe može označavati i zemlju i narod, ali pisac ga daje kao oznaku za narod, i to: 2 × pl. m.

فَعَالٌ. Rečnici se ne izjašnjavaju precizno ili se uopšte ne izjašnjavaju o kolektivskom značenju ove reči.

Ver: —

Belo: action, surtout bonne d'un seul agent (fi'āl = action de deux ou plusieurs); huwa ḥasanu 'l-fa'ālī = il fait de bonnes actions.

al-Munğid: al-fa'āl": al-'amalu 'l-ḥasanu"; al-karam" — wa-qad yusta'malu fi 'š-šarri ka-nâ yusta'malu fi 'l-ḥayr".

Ibn Fāris: al-fa'āl": al-karamu wa-mâ yuf'alu min ḥasanin". U »Kalili i Dimni« je upotreb- ljeno svega jedanput (p. 54, l. i 2) i kongruencija nije došla do izražaja.

فَاكِهَةٌ, pl. فَوَاكِهِ = voće.

فَاكِهَةٌ : 1 × s. f.; 1 × 0.

فَوَاكِهِ : 2 × 0.

<sup>43</sup> Ni u drugim jezicima nije neobično da isti oblik označava i narod i zemlju. A. Belić (Istorija srpskohrvatskog jezika, knj. II, sv. 1, p. 95—99: Broj imenica) kaže: »Množina imena naroda, ili njegov kolektivum, znači zemlju u kojoj

on stanuje. Ugri = Ugarska, Srb- lji = Srbija, Hrvati = Hrvatska... Ali u našem se jeziku taj način nije odznačio onako kako u nekim dru- gim slovenskim jezicima (maloru- skom, poljskom, češkom)...

قَبَصٌ (coll., n. un. قَبْصَةٌ) = vatra prenesena preko neke veće vatre: 1× s. m.

قَبِيلَةٌ = pleme: 1× s. f.; 1× s. f.<sup>2</sup>

مُقَاتِلَةٌ (coll., n. un. مُقَاتِلٌ) = borci: 1× pl. m. U ovom slučaju pitanje je da li je muqâtila upotrebljeno atributski uz raġġála ili kao poimenični particip.

قَرَابَةٌ — eliptično od ذُو قَرَابَةٍ. Sam izraz dū qarâba upotrebljen je u pluralu 4×, ali je karakteristično da je 3× dawû qarâba, a 1× dawû qarâbât.

قَرَابَةٌ : 1× pl. m.<sup>3</sup>; 4× 0.

قَرَابٍ. Po al-Munġidu i Belou, to je pl. od qarîba (Ver ga ne pominje s. r. QRB) i kao takav ne bi bio za nas od interesa, sem da se vidi koliko je u njegovu korist smanjena upotreba qarâba. 1× pl. m.<sup>3</sup>; 3× 0.

قَصَبٌ (coll., n. un. قَصَبٌ) = trska.

قَصَبٌ : 2× 0.

قَصَبَةٌ : 3× 0.

قَطِيعٌ = stado: 1× 0.

قَمَلٌ (coll., n. un. قَمَلٌ) = vaši.

قَمَلٌ : —

قَمَلَةٌ : 2× s. f.; 2× 0.

قَنْبَرٌ (coll., n. un. قَنْبَرٌ) = ševe.

قَنْبَرٌ : —

قَنْبَرَةٌ : 4× s. f.

قَنْصٌ. Slično reči šayd, može se shvatiti kao »lovina«, »sve ono što se lovi (ili: ulovi)«. Sa takvim značenjem reč bi se u određenom kontekstu mogla shvatiti kao coll. Takav kontekst se pojavio svega jednom: 1× 0 (p. 150, 1. 14).

قَوْمٌ, pl. أَقْوَامٌ = pleme; pripadnici jedne grupe.

قَوْمٌ : 1× s. m.<sup>1</sup>; 7× pl. m.; 1× pl. m.<sup>3</sup>; 4× 0.

أَقْوَامٌ : 1× pl. m.; 1× 0.

كِرَاعٌ. WKAS 133 II 7 ff.: (pars pro toto) Pferde/horses...  
coll. 1× 0.

كِرْمٌ (coll., n. un. ة) = vinova loza: 1× s. m.

كِنْسَةٌ. Prvobitno mašdar, pa onda u značenju »odelo«, ali često, mada ne uvek, može imati zbirno značenje: »garderoba«, i tada može lako da ide s partitivnim m i n. Kad se u tim kontekstima umesto ki/uswa upotrebi ta'wab, onda se uzima njegov plural. U takvom značenju pojavilo se 3×, ali kongruencija nijednom nije došla do izražaja.

كَلِمٌ (coll., n. un. ة) = reči, govor, pričanje. Kalim nije nigde upotrebljeno, ali je čest njegov n. un. kalima. Sam tretman kalima je normalan: s. f. S obzirom na čestu upotrebu reči kalâm (i kalima), a potpuno odsustvo kalim, možemo smatrati da pisac operiše s kalima : kalâm, a ne s kalima : kalim.

كَوَكَبٌ = zvezda; planeta. Ver daje i kawkab i kawkaba u istom značenju, kao s., a pl. kawâkib. Isto postupa i al-Munğid. Ibn Fâris ne pominje kawkaba. Jedina indikacija da možda postoji odnos kawkab (coll.) : kawkaba (n. un.) nalazi se kod Beloa: kawkab = étoile; kawkaba = une étoile. To je ipak dosta nesiguran dokaz i jedino bi dužim posmatranjem upotrebe moglo da se tvrdi nešto sa većom sigurnošću. Nažalost, u »Kalili i Dimni« kawkab je upotrebljeno samo jednom. Rod se ne vidi, ali je iz konteksta jasno da označava singular.

كُؤُؤٌ (coll., n. un. ة) = biseri: 1× 0.

كُبُوءَةٌ = lavica. Među mnogobrojnim oblicima plurala nalazi se i labu' (al-Munğid, s. r. LB'). Po tome bi odnos labu' : labu'a mogao da se uzme kao odnos coll. : n. un. U tekstu se javlja samo labu'a, i to uvek kao s. f. Pošto se tu gramatički rod poklapa s prirodnim, ne bismo mogli ni teorijski očekivati nešto drugo osim s. f.

مَدْرٌ (coll., n. un. ة) = komadi zemlje, blata, gline: 1× 0.

مَطِيَّةٌ = jahaće grlo (kamila, konj). Pored vrlo čestog plurala maṭâyâ, postoji i coll. maṭiyy.

مَطِيٌّ : —

مَطِيَّةٌ : 1× s. f.<sup>2</sup>; 1× 0.

مَلَّةٌ = verska zajednica: 2× 0.

مَلَاةٌ : čaršav; vrsta ogrtača. Samo Belo daje kao pl. mulâ'. Ostali ne pominju ništa. Mulâ' u tekstu nije nigde upotrebljeno, već samo mulâ'a, i to: 6× s. f.; 1× 0.

مَنْ = ko. Može označavati i jedinku i mnoštvo, oba roda. (Moglo bi se postaviti pitanje da li m a n spada u poglavlje o kolektivima. Ja sam se poveo za Blašerom i Godfroa—Demombinom, koji u Gramm. de l'ar. class., p. 291, navode i m a n kada govore o kongruenciji sa kolektivima.) Kad označava jedinku, congr. je u s. m. Međutim, kad označava mnoštvo, postoje tri mogućnosti:

a) Congr. je u s. m. Da je u pitanju mnoštvo, i pored takve kongruencije, vidi se po upotrebi partitivnog m i n i drugih reči sa sličnom snagom (aḥad, ba'd) ili reči koje označavaju mnoštvo (ġami', katra itd.). U pregledu kongruencije sa m a n 'dati su samo neki takvi slučajevi, dok su izostavljani oni gde bi se m a n moglo dvojako tumačiti: »onaj koji« i »svi oni koji«.

b) Congr. je u pl. m.

c) Congr. je složena: prva reč posle m a n (uvek glagol) uvek je u s. m., a sledeće u pl. m.

a) 22× s. m.

b) 6× pl. m.; 1× pl. m.<sup>3</sup>

c) 6× s. m. + pl. m.

Kao što se vidi, tretiranje m a n je veoma interesantno, ali u pogledu broja, a ne roda.

بَيْتٌ (coll., n. un. ة) = biljke, bilje: 1× s. m.

نَجْمٌ. U značenju »biljka«, to je coll. sa n. un. ة. U takvom značenju nije nigde upotrebljeno, već samo u značenju »zvezda«. Rečnici to daju kao s. (= naġma), sa raznim pluralima, od kojih je najčešći nuġûm. Sada je tendencija da se za jedinku upotrebljava naġma (kao da je to neki n. un.), dok se naġm prilično izbegava, a za pl. se uzima nuġûm. Ibn al-Mukafa postupa kao klasičari: s. = naġm (1× s. m.<sup>1</sup>), pl. = nuġûm (3× 0).

نَحْلٌ (coll., n. un. ة) = pčele: 1× s. f.; 1× pl. f.

نَخْلٌ (coll., n. un. ة) = palme.

نَخْلٌ : 1× s. m.; 1× 0.

نَخْلَةٌ : 3 × s. f.; 3 × 0.

نَشَابٌ (coll., n. un. ة) = strele.

نَشَابٌ : 2 × 0.

نُشَابَةٌ : 2 × 0.

نَصَلٌ = vrhovi strela. Po Veru i Belou, to je coll. sa n. un. ة.

Međutim, al-Munġid je drukčijeg mišljenja: an-našla<sup>tu</sup> = an-našl<sup>u</sup>; wa-hiya aḥaṣṣu min-hû. Ibn al-Mukafa upotrebljava našl kao jedinku, a ne coll.

نَصَلٌ : 1 × s. m.

أَنْصَالٌ : 1 × s. f.

نَفَرٌ = grupa ljudi od tri do deset. U »Kalili i Dimni« nafar ima tretman koji pominje Flajš (TPA, p. 309 n) kad govori o neodređenom pluralu (v. p. 1).

نَفَرٌ — neodređeni plural: 2 × pl. m.; 1 × s. m. + pl. m. (p. 169, l. 6). Poslednji slučaj je vrlo čudan i mogli bismo se zapitati nije li po sredi štamparska greška (ka'n-nafari 'lladī makarû...).

نَفَرٌ — plural malog broja: 1 × pl. m.; 1 × 0. U oba slučaja: arba'atu nafar<sup>in</sup>.

الْبَنْدُ = Indijci; Indija. Kao i u slučaju Fâris, često je pitanje da li se odnosi na zemlju ili narod. Ponekad su te dve predstave izmešane, kao na p. 22, l. 3. Zato su razdvajani ovi slučajevi: a) zemlja ili narod; b) samo narod; c) pl. al-Hunûd; d) Hindiyy kao n. un. (mada nije od interesa za rod kolektiva).

a) 2 × s. f.; 23 × 0.

b) 2 × pl. m.

c) 1 × pl. m.

d) 2 × s. m.; 1 × s. m.<sup>1</sup>; 1 × s. m.<sup>2</sup>; 2 × 0.

وَحْشٌ = divlje životinje. Belo i Ver bez diskriminacije daju isto značenje pod dva razna oblika: waḥš i waḥšiyy. Belo još za waḥšiyya kaže da je f. od waḥšiyy. Međutim, po al-Munġidu je waḥšiyy n. un. od waḥš, a waḥšiyya f. od waḥšiyy. Kako waḥšiyy može imati i pridevsko značenje (divljački), upotreba oblika waḥšiyy ne mora obavezno značiti potvrdu odnosa waḥš (coll.) : waḥšiyy (n. un.). Pisac ipak upotrebljava waḥš u značenju kolektiva.

وَحْشِيَّةٌ : 2× s. m. (Ne vidi se je li pridev ili n. un.)

وَحْشَنٌ : 1× s. f.; 1× s. f.<sup>2</sup>; 1× s. f. + pl. f.; 3× 0.

وُحُوشٌ : 1× s. f.; 1× pl. f.; 1× s. f. + pl. f. + pl. m. + pl. f.;  
3× 0.

وَرَقٌ (coll., n. un. ة) = lišće: 5× 0.

وعل = planinska koza. Moguće vokalizacije: wa'l, wa'il, wu'il.

Plurala ima više, među kojima i wa'ila (za koji al-Munğid izričito kaže da je ism ġam'). Prema tome, ovo bi bio redak primer (pored kam' i ġab') građenja kolektiva pomoću ٓ kod jedne reči koja ne spada u klasu 'uqalâ'. Pisac upotrebljava samo singular (Šejhova vokalizacija: wa'l).

وعل : 3× dual. m.

وَلَدٌ = dete; deca. Walad je s., ali u isto vreme i oblik coll. (kao i wald). Zato je ponekad teško utvrditi da li je u pitanju s. ili coll. Zbog toga su beleženi samo oni slučajevi gde se iz konteksta ne vidi o čemu je reč (s. ili coll.), kao i slučajevi gde se walad pre može shvatiti kao coll. takvih slučajeva je bilo 17.

وَلَدَةٌ : 1× s. m.; 16× 0.

بِرَاعٌ (coll., n. un. ة) = svici.

بِرَاعٌ : —

بِرَاعَةٌ : 3× s. f.

يَاقُوتٌ (coll., n. un. ة) = hijacint.

يَاقُوتٌ : 1× s. m.; 2× 0.

يَاقُوتَةٌ : 1× s. f.

TABELA I

coll.	s. m. (broj slučajeva)	s. f. (broj slučajeva)	pl. m. (broj slučajeva)	pl. f. (broj slučajeva)
burr	1			
bakar		1		
bûm	2	5	5	17
tamr	3			
tîn	2			
ġamr	1			
ġawz	1			
ġawhar	3			
ħabb	4			
ħaġar	2			
ħašîš	4			
ħamâm	1			4
qubâb	1			
riš	2			
saħâb	3			
simsim	6			
samak	2			
šagar	2	1	2	3
šarak	4			
ša'ar	2			
ša'ir	1			
'adas	2			
ġaym	2			
qabaš	1			
karm	1			
nabât	1			
naħl		1		1
naħl	1			
yâqût	1			
Ukupno: 29	56	8	7	25

TABELA II

coll.	s. m. (broj slučajeva)	s. f. (broj slučajeva)	pl. m. (broj slučajeva)	pl. f. (broj slučajeva)
unâs	1		2	
nâs	11	1	30	
ahl			25	
biṭâna			1	
ġam'	1			
ḥaly	1			
ḥâṣṣa		1	1	
ḥayl		4		
dawâ'	9			
ra'iyya		2	5	
rahṭ			1	
rayḥân	1			1
zar'	2			2
sirb				
ṭayr	2	4	1	
'udda				
idda		1	8	
'aduwaw	35		1	
'amma		2		
ġanam	1			
fâkiha		1		
qabîla		1		
qawm			8	
man	22		14	
nafar	1		4	
walad	1			
Ukupno: 26	88	17	101	3

TABELA III

coll.	s. m. (broj slučajeva)	s. f. (broj slučajeva)	pl. m. (broj slučajeva)	pl. f. (broj slučajeva)
ġund		1	5	
al-Hind		2	2	
wahš		1		
muqâtila			1	1
Ukupno: 4	—	4	8	1



## VIII. ZAKLJUČAK

Od 146 reči, datih u pregledu, 9 nije upotrebljeno kolektivski, a 25 su nomina unitatis čiji kolektivi nisu zastupljeni. Kod ostalih 112 kolektiva u 53 slučaja kongruencija uopšte nije došla do izražaja, tako da se o njihovom rodu (i broju) ništa ne može reći. Ostaje nam, dakle, 59 kolektiva, upotrebljenih 333 puta,<sup>44</sup> na kojima se mogu posmatrati razlike u rodu. Oni su svrstani u tabele načinjene na osnovu podele kolektiva u poglavlju III.

Iz tabele I vidimo da su od 29 kolektiva 24 upotrebljena samo u s. m., 1 samo u s. f., 1 u f. (oba broja) i 3 u oba roda i broja. Teško je načiniti neki zaključak. Mogao bi se steći utisak da su kolektivi životinja skloni da se shvate pluralski, ali tako se ponašaju i šağar i naħl. Jedina dva kolektiva koja su upotrebljena isključivo u f. jesu bakar (označava skup predmeta koji ne pripadaju ni biljnom ni životinjskom carstvu) i naħl (biljka). Broj primera je suviše mali da bi se zapazio neki poseban tretman neorganskog, biljnog ili životinjskog carstva. Jedino što se može sa sigurnošću zaključiti jeste da je s. m. daleko više (oko 5 puta) zastupljen nego s. f. i plurali oba roda.

Moglo bi se postaviti pitanje kakvog je roda n. un. Sva nomina unitatis koja nemaju gramatičku oznaku fem. automatski su muškog roda, npr: šaħib, ĥimâr, Rûmiyy (coll.: šaħb, ĥamîr, ar-Rûm). Što se tiče n. un., neki gramatičari samo napominju da je to formalni f.,<sup>45</sup> ali ne i stvarni. Ĥamâma je jedan golub (nepreciziranog prirodnog roda). Mužjaka ili ženku označićemo posredno: ĥamâmatun dakar<sup>46</sup>, ĥamâmatun unĥâ (ili: dakaru ĥamâma<sup>46</sup>, unĥâ ĥamâma<sup>46</sup>). Pošto je taj rod *formalan*, postavlja se pitanje može li se u kongruenciji pojaviti masc. Na takav sam slučaj stvarno naišao kod dve reči: na dva mesta uz ĥamâma i na jednom mestu uz šağara.<sup>46</sup> Kod šağara možemo pomisliti da je u pitanju štamparska greška, ali kod ĥamâma očigledno nije.

Na tabeli II i pored sve šarolikosti možemo primetiti bar neke tendencije, mada ni izdaleka potpun red. Nâs i aħl se ponašaju kako konstatuje Rajt (v. p. 10). Karakteristično je da se nâs javlja jednom u s. f., što je osobina koja preovladava u sadašnjim dijalektima.

Izvesni kolektivi sa spoljnim obeležjem ženskog roda (ĥâşsa, 'amma, ra'yya) mogu biti u s. f., ali vrlo često se u istoj rečenici

<sup>44</sup> Ne uzimajući u obzir slučajeve kad je congr. s. m.<sup>2</sup>, pl. m.<sup>2</sup>, pl. f.<sup>2</sup> i O. Slučajevi s. m.<sup>2</sup>, pl. m.<sup>3</sup> i pl. f.<sup>3</sup> unošeni su u pregled radi potpunosti slike, ali za izvođenje zaključaka oni su neupotrebljivi jer ne znamo kakva bi kongruencija bila da je kolektiv sam ili da je glagol neposredno ispred njega. Zato se u zaključku nismam koristio njima. Slu-

čajevi s. m. l., s. f.<sup>1</sup> i s. f.<sup>2</sup> ne govore ništa o broju, pošto je singular obavezan, ali za rod su važni.

<sup>45</sup> Blachère et Gaudefroy-Demombynes, Gramm. de l'ar. cl., p. 113: ... ce nom d'unité, dans l'état définitif de la langue, est féminin par sa désinence.

<sup>46</sup> V. poglavlje VII, s. v. ĥamâma i šağara.

prelazi na pl. m. Drugim rečima, sa slaganja po fonmi prelazi se na slaganje po smislu. U sva tri slučaja su al-'uqalâ' ad-ḍukûr.

S druge strane, kolektivi koji označavaju al-'uqalâ' ad-ḍukûr a nemaju spoljno obeležje fem. često su samo u pl. m. (ahl, raht, qawm). Ali, biṭāna i 'udda se tretiraju kao pl. m. mada nemaju nastavak f., dok se nafar shvata i kao s. m.

Ipak se može reći da je kod klase al-'uqalâ' ad-ḍukûr tendencija da zahteva pl. m., a ređe s. f. i s. m.

Pl. f. je rezervisan za životinje (ptice). Objašnjenje bi se lako moglo potražiti u jakom uticaju personifikacije. Uopšte, životinje (a njih u »Kalili i Dimni« dosta ima) vrlo su često u pl. m. ili pl. f., bilo da su u pitanju kolektivi, plurali ili više od dva singulara. Kada tome dodamo i mogućnost tretiranja u singularu (oba roda), onda se može desiti — a i dešava se — da se jedna reč pojavi u istoj rečenici uz s. m., s. f., pl. m. i pl. f.

Ganam ide u prilog rezervi iznesenoj na p. 277, n. 1, i samo potvrđuje da se nikakve stroge granice ne mogu postavljati kad je u pitanju složen i osetljiv mehanizam roda i broja; praktično je sve dozvoljeno; pitanje je samo šta je češće, uobičajenije, a u mnogim slučajevima to pitanje ostaje bez odgovora, jer je broj primera suviše mali da bi se smelo uopštavati ono što se zapazi. Zato Flajš<sup>47</sup> i Flajšer<sup>48</sup> s pravom kažu da je potrebno protegnuti istraživanje na veliki broj monografija i time pripremiti teren za donošenje nekog zaključka.

U tabeli III imamo svega 4 primera. S. m. nije upotrebljen ni u jednom slučaju, a pl. f. samo jednom (uz waḥš — reč koja ne označava 'uqalâ'). Ostale reči imaju tretman s. f. ili pl. m., često mešovito, a to je tretman koji je u starijem jeziku sasvim običan uz unutrašnje plurale 'uqalâ' (dok je sada s. f. gotovo sasvim napušteno). Stvarno, reči kao riḡâl, 'ulamâ', aṭibbâ' itd. u »Kalili i Dimni« često su u s. f., kao što ima i dosta reči koje ne pripadaju klasi 'uqalâ', niti čak organskom svetu, a ipak idu sa pluralom, npr. al-'umûr al-ḡisâm, ar-rimâḥ al-lawâmi', pron. pl. f. uz ašyâ' itd.

Prema tome, koliko se iz ovog malog broja primera može videti, kolektivi iz grupe 3 imaju u pogledu roda i broja isti tretman, kao i unutrašnji plurali 'uqalâ'.

••

Ako bacimo kratak pogled na tretman kolektiva i nekih drugih kategorija reči u »Kalili i Dimni«, možemo zapaziti neke stvari koje nisu u direktnoj vezi sa samim rodnom kolektivom, ali se ne može isključiti ni mogućnost njihovog uticaja na rod.

Pre svega, personifikacija. Dosta kolektiva upotrebljeno je uz plurale, bilo m. ili f. Ali, takav je slučaj i sa unutrašnjim pluralima imena životinja za koje ne postoji kolektiv. Prema tome, taj tretman ne možemo smatrati specifičnim za kolektive. On čak i otežava

<sup>47</sup> TPA, p. 305.

<sup>48</sup> Kleinere Schriften, I, 1, p. 258.

sigurnost zaključaka. Možemo pretpostavljati da bi Ibn al-Mukafa manje upotrebljavao plural uz kolektive i unutrašnje plurale životinja kad ne bi o njima govorio u jednom delu gde su ljudski karakteri prikazani kroz postupke životinja.

Drugo, Ibn al-Mukafa je živeo u periodu kad je arapski jezik bio u previranju, kad se mnogo šta menjalo, kristalisalo, tek potpadalo pod dejstvo zakona koji će ostati na snazi do danas (v. p. 279). Neke kolektive on upotrebljava kao singulare (ğinna, ġawz, 'ašâ, 'anz, našl, ponekad tamar, ħamâm, ħayawân, tayr, ħağar), a ponekad gradi kolektive koje rečnici ne beleže, npr. darša (želeći da označi jedinku, što znači da darš shvata kao kolektiv, mada je to u stvari singular). Jedan od takvih kolektiva je i saḅy — mašdar protumačen kao kolektiv. Takvo građenje je potpuno u duhu jezika i nije nam teško da dokučimo značenje, iako ga rečnici ne registruju. Ponekad će ga analogija odvesti dotle da od būm gradi n. un. būmiyy, pa čak i upotrebi barahmiyy pored barahmân. Uopšte, ništa kod njega nije čvrsto, okovano jezičkim normama. Ponekad će prilikom kongruencije davati prednost formi, a ponekad sadržini, katkad će man da upotrebi za biljke, a mâ za 'uqalâ'. Sve to nije karakteristično samo za njega i ovo njegovo delo već i za čitavu epohu u kojoj je živeo.

Na kraju možemo reći ovo: ma koliko zaključci bili šturi zbog malog broja primera, ma koliko personifikacija mutila opštu sliku, »Kalila i Dimna« je delo koje se ne može mimoći prilikom ispitivanja roda kolektiva (i uopšte, pitanja roda i broja) u arapskom. Ovaj rad nije ni imao za cilj da pruži definitivan odgovor, već da bude jedan od mnogih priloga — na žalost, zasad malobrojnih — u čijem se zbiru može naći odgovor.

#### BIBLIOGRAFIJA

Literatura kojom sam se koristio u radu nejednaka je kako po vrednosti i potpunosti, tako i po pristupačnosti. a) Neka dela, kao TPA, bila su od prvorazrednog značaja za čitav rad (pod brojevima 4, 6, 7, 10, 12, 13, 18, 21, 26, 37, 39). b) Druga su korisno poslužila za izvesna objašnjenja ili ilustracije (pod brojevima 3, 5, 8, 11, 14, 16, 20, 22, 23, 25, 28, 30, 31, 32, 40). c) Treća su, kao i druga, bila od koristi na pojedinim mestima, ali mi nisu bila dostupna, već sam se njima služio posredno, preko autora koji ih citiraju (pod brojevima 1, 2, 17, 19, 27, 33, 36). d) Dosta dela, uglavnom gramatika arapskog jezika, konsultovano je tokom rada i u njima sam našao dosta korisnih primedbi ili opštih konstatacija (npr. tretman kolektiva u dijalektima, deminutiv kolektiva itd.) i mada nisu bila direktno vezana za moje izlaganje pa ih nisam citirao, ipak se ne mogu isključiti iz bibliografije (pod brojevima 9, 15, 24, 29, 34, 35, 38). I najzad, što se tiče dela arapskih gramatičara, nisu

mi, na žalost, bila pristupačna. Međutim, suština njihovog učenja o kolektivima izložena je u TPA, tako da s te strane možemo biti sigurni da nije izostalo nešto krupno ili radikalno novo što bi moglo da izmeni ili znatno upotpuni sadašnju sliku. Citirao sam samo al-Astarâbâdîja, ali i mišljenja ostalih mogu se naći u TPA.

1. al-Astarâbâdî (Rađî ad-Dîn —), Šarḥ al-Kâfiya. T. I—II. Istanbul, 1257 a. h. — Citiran prema TPA.
2. al-Astarâbâdî (Rađî ad-Dîn —), Šarḥ aš-Šâfiya. T. I—III. Kairo, 1939—1958. Priredili Muḥammad Nûr al-Ḥasan, Muḥammad az-Zafzâf, Muḥammad Muḥyi 'd-Dîn 'Abd al-Ḥamîd. — Citiran prema TPA.
3. Belić (Aleksandar), Istorija srpskohrvatskog jezika. Knj. II, sv. 1: Reči sa deklinacijom. 2. izd. (Predavanja Aleksandra Belića). Beograd, 1964, 272 p.
4. Belot (J. B.), Vocabulaire arabe-français à l'usage des étudiants (al-Farâ'id ad-durriyya fi 'l-luġatayni 'l-'arabiyya wa'l-faran-siyya). 14<sup>e</sup> éd. Beyrouth, 1929, XII + 1012 p.
5. Blachère (Régis), Histoire de la littérature arabe des origines jusqu'à la fin du XV<sup>e</sup> siècle. T. I—III. Paris, 1952—1966, XXIII + 865 p.
6. Blašer i Godfroa-Demombin = Blachère (R.) et Gaudefroy-Demombynes (M.), Grammaire de l'arabe classique. 3<sup>e</sup> éd. revue et remaniée. (Nouveau tirage). Paris, 1960, 508 p.
7. Blachère etc.: Dictionnaire arabe-français-anglais (langue classique et moderne), par Régis Blachère, Moustafa Chouémi et Claude Denizeau. T. I, fasc. 1—10 ( ), 1964 —, XXX + 610 p.
8. Brockelmann, Précis = Brockelmann (C.), Précis de linguistique sémitique. Traduit de l'allemand (avec remaniements de l'auteur) par W. Marçais et M. Cohen. Paris, 1910.
9. Brockelmann (Carl), Arabische Grammatik. 16. Auflage -- besorgt von Manfred Fleischhammer. Leipzig, 1965 (Unveränderter Nachdruck der 14. Auflage).
10. Fischer (A.), Die Terminologie der arabischen Kollektivnomina. — Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd. 94, Heft 1, 1940, pp. 12—24.
11. Fischer (August), Arabische Chrestomathie aus Prosaschriftstellern. 6. Aufl. Leipzig, 1953.
12. Fleisch (Henri), Traité de philologie arabe. Vol. I — Préliminaires, phonétique, morphologie nominale. Beyrouth, 1961, XX + 550 p.

13. Fleisch EI<sup>2</sup> = Fleisch (Henri), *Djam', djamâ'a* — članak s. v. u *Encyclopédie de l'Islam*, 2<sup>e</sup> éd., Leide, 1954 —.
14. Fleischer (H.), *Kleinere Schriften von Dr. H. L. Fleischer. Gesammelt, durchgesehen und vermehrt. Bd. I—III. Leipzig, 1885—1888. Bd. I, Theil 1: 1885; IV + 370 p. Bd. I, Th. 2: 1885; 371—844 p. Bd. II, Th. 1: 1888; 404 p. Bd. II, Th. 2: 1888; 405—796 p. Bd. III: 1888; VI + 663 p.*
15. Fück (Johann), *Taşğîr al-ğam'*. — ZDMG, Bd. 90, Heft 3/4 (Neue Folge Bd. 15), 1936, p. 626—636.
16. Fück (Johann), *'Arabîya. Recherches sur l'histoire de la langue et du style arabe. Traduction par Claude Denizeau. Paris, 1955, XII + 237 p.*
17. Howell (M. S.), *A Grammar of the Classical Arabic. T. I—IV. Allahabad, 1880—1911. — Citiran prema TPA.*
18. Ibn Fâris (Abû 'l-Hasan Aḥmad —), *mu'ğam maqâyis al-luğa. Bi-taḥqîq wa-ḍabṭ 'Abd as-Salâm Muḥammad Hârûn. I—VI. Aṭ-ṭab'a 1. Al-Qâhira, 1366—1371 h.*
19. Joüon (P.), *Grammaire de l'hébreu biblique. Rome, 1923. — Citiran prema TPA.*
20. *Kalîla wa-Dimna. 'Uniya bi-ḍabṭi-hî... Muḥammad Ḥasan Nâ'il al-Marşaffî. Aṭ-ṭab'a 5. Mişr, 1353/1944, 431 p.*
21. *Kitâb Kalîla wa-Dimna. Ṭab'a ġadîda madrasîyya maḥniyya 'alâ aqdam nusḥa maḥṭûṭa mu'arraḥa. 'Uniya bi-taḥqîqi-hâ al-ab Louis Şayḥ al-yasû'î. Bayrût, 1957, 277 p.*
22. *Kitâb Kalîla wa-Dimna. Ṭab'a ġadîda madrasîyya maḥniyya 'alâ aqdam nusḥa maḥṭûṭa mu'arraḥa. 'Uniya bi-taḥqîqi-hâ. Maḥmûd Ḥasan Rabî'. Ḥayfâ (s. a.), 302 p.*
23. *Kitâb Kalîla wa-Dimna. Nuqîḥat 'ibârâtu-hâ wa-ḍubiṭat al-fâzu-hâ wa-şuriḥat bi-ma'rifat ḥaḍarât 'Abd al-Ġawâd efendi 'Abd al-Muta'âl wa-'Alî efendi Ḥâmid wa's-şayḥ Aḥmad Ibrâhîm. Şaḥḥaḥa ḥâdihi 'ṭ-ṭab'a aš-şayḥ Ḥamza Faṭḥ Allâh. Aṭ-ṭab'a 5. Mişr, 1330/1912, 185 p.*
24. Kovalev (A. A.), Šerbatov (G. Š.), *Učebnik arabskogo jazyka. Moskva, 1960, 687 p.*
25. Kračkovskij (I. Ju.), *Predgovor ruskom prevodu »Kalile i Dimne« objavljen u »Izbrannye sočinenija«. Moskva, 1956, To. II, pp. 433—442.*
26. *Ma'lûf (Louis), al-Munğid fi 'l-luğa wa'l-adab wa'l-'ulûm. Aṭ-ṭab'a 15. Bayrût, 1956, (10) + 16 + 1093 + 590 p.*

27. Marcuzeau (J.), *Lexique de la terminologie linguistique*. 3<sup>e</sup> éd. Paris, 1951. Citiran prema TPA.
28. Miquel (A.), *Ibn al-Muqaffa': Le Livre de Kalila et Dimna*. Traduit de l'arabe par André Miquel. Paris, 1957, 346 p. (Collection »Etudes arabes et islamiques«, série 2: Editions et traductions des textes arabes.)
29. Mitchell (T. F.), *An Introduction to Egyptian Colloquial Arabic*. London, 1960, XII + 285 p.
30. Moscati = Moscati (S.), *An Introduction to the comparative Grammar of the Semitic Languages — Phonology and Morphology — by Sabatino Moscati, Anton Spitaler, Edward Ullendorf, Wolfram von Soden. Ed. by Sabatino Moscati*. Wiesbaden, 1964, VIII + 185 p. — *Porta linguarum orientalium*.
31. *Al-Munğid*, v. br. 18.
32. Pellat (Ch.), *Langue et littérature arabes*. Paris, 1952, 224 p.
33. *Al-Qur'ân*. Kairsko izdanje bez oznake = preštampano kairsko izdanje od 1923, pripremljeno na inicijativu Fuada I.
34. *as-Sâmarrâ'i (Ibrâhîm Aḥmad)*, *Le pluriel et le nom collectif dans le Coran*. — Teza odbranjena na Sorboni 1956. Korišćen prema Flajšu, EI<sup>2</sup> i TPA.
35. Sacy (Silvestre de —), *Grammaire arabe*. 3<sup>e</sup> éd. Tunis. T. 1, 1904; XVIII + 597 p. T. II: 1905; XIX + 695 + 84 p.
36. Trimmingham (J. Spencer), *Sudan Colloquial Arabic*. First ed. 1939. 2<sup>nd</sup> ed. 1946. Reprinted lithographically 1953, VI + 176 p.
- 36a. TPA = Fleisch (H.), *Traité de philologie arabe*; v. br. 12.
37. *aš-Šarṭûnî (Sa'îd Ḥûrî —)*, *Aqrab al-mawârid*. I—III. Bayrût, 1889—1893. — Citiran prema TPA.
38. Wehr (Hans), *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Ed. by Milton Cowan. Wiesbaden, 1961, XVII + 1110 p.
39. Willmore (J. Selden), *The Spoken Arabic of Egypt*. London, 1901, XVI + 394 p.
40. WKAS = *Wörterbuch der klassischen arabischen Sprache*. Auf Grund der Sammlungen von August Fischer, Theodor Nöldeke, Hermann Reckendorff und anderer Quellen herausgegeben durch die Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Wiesbaden, 1957 —. Lieferung 1—6 (ك bis كَل), XXIII + 360 p.
41. Wright (W.), *A Grammar of the Arabic Language*. Third ed. revised by W. Robertson Smith and M. J. de Goeje. Cambridge, 1962, Vol. 1: XVIII + 317 p.; Vol. II: XVI + 450 p.

## S u m m a r y

## GENDER OF THE COLLECTIVE IN KALĪLA WA-DIMNA

Under the term of the collective following categories are included in this work:

(1) collective nouns denoting non-rational beings (ġayr al-'uqalā') the nomen unitatis of which is made by means of the suffix -a' (e. g., šaġar);

(2) collective nouns denoting rational (al-'uqalā') and non-rational beings (ġayr al-'uqalā') the n. un. of which is made by means of:

A — a name from another root (e. g., 'ibīl: ba'īr);

B — a name from another form of the same root; there are four such forms: a) fā'il, b) fa'al, c) fu'la, d) fa'l;

(3) collective nouns denoting rational beings (al-'uqalā') the n. un. of which is made by means of the suffix:

a) -i<sup>yy</sup> (e. g., al-'arab: 'arabi<sup>yy</sup>);

b) -a' (e. g., mārr: mārra').

Since the collective has no formal designation of gender and number they can be inferred by its concord with pronouns, adjectives and verbs.

Šayḥō's edition of Kalīla wa-Dimna (Bayrūt, 1957) has been taken as the basis of this investigation.

59 collectives were used times in the book in such a way that the gender (or the gender and number) could be seen.

Of 29 collectives from the group (1), used 96 times, 24 are construed only with sing. masc., 1 only with sing. fem., 1 with fem. (both numbers), and 3 with both genders and numbers. One can easily notice that collectives of animals tend to be treated as plurals. Sing. masc. is used 5 times as much as sing. fem. and plural of both genders.

It is interesting that ḥamāma (in two instances) and šaġara (only once) were construed with sing. masc.

Of 26 collectives from the group (2), used 224 times, 7 are construed only with sing. masc., 4 only with sing. fem., and 15 with both genders and numbers (2 of which only with plur. fem.).

Despite all the diversity in the use of gender and number, we can notice the tendency of the class of al-'uqalā' ad-ddukūr to be construed with plur. masc. (less frequently with sing. fem. and sing. masc.). Plur. fem. is reserved for animals (birds). The explanation could possibly be found in great influence of personification since animals stand for human beings.

There were 4 collectives from the group (3) and they had been given the same treatment as the internal plurals of al-'uqalā'.